

Les Edicions Proa de Perpinyà (1949-1965)

JOSEP CAMPS I ARBÓS

La represa¹

Dues cartes de Ramon Xuriguera i Pompeu Fabra, de 1944, adreçades a Josep Queralt i Clapés, editor-fundador, amb Marcel·lí Antich,² de les Edicions Proa a Badalona el 1928 i que residia a Perpinyà després de passar pels camps de Sant-Cebrià i d'Argelers, assenyalen l'inici de les activitats de Proa a l'exili. Xuriguera, en unes ratlles datades a Mouleydier el 5 de juny, remarca la vàlua literària i sentimental que per a ell posseïx l'editorial; alhora formula vots per a un pròxim ressorgiment:

Aquest estudi s'insereix en el procés de recerca de la meua tesi doctoral *Ramon Xuriguera (1901-1966): ideologia, activitat cultural i literatura*, dirigida per la doctora Maria Campillo, a la qual vull agrair la lectura del present article i els seus interessants comentaris.

1. L'única anàlisi existent sobre les Edicions Proa a Perpinyà és l'article de J. SERRATS, «Les edicions Proa a l'exili o la tasca obstinada de Josep Queralt», *Sant Joan i Barres*, núm. 81, hivern 1980-81, p. 3-45. També es troba informació sobre l'etapa de Proa a l'exili a A. MANENT, «Edicions catalanes a l'estranger», *Serra d'Or*, núm. 204, setembre de 1976, p. 21-23, i «Antecedents i història d'una aventura cultural: Edicions Proa», *Escriptors i editors del nou-cents*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1984, p. 196-197; i a J. VILLALON, *Memòries. Periodista, deixeble de Pompeu Fabra i exiliat a Tolosa de Llenguadoc*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 157-159. Per a redactar aquest estudi ens hem servit, fonamentalment, de la documentació del fons Ramon Xuriguera i Parramona dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)-525/arxivadors 15-16, i la del fons Josep Queralt i Clapés, que es conserva a l'Institut Franco-Català Transfronterer-Universitat de Perpinyà (IFCT-UP). Hem pogut consultar aquest darrer fons gràcies a l'amabilitat de Maria Grau.

2. Marcel·lí Antich abandonà les Edicions Proa el 1935 i fundà l'Editorial Atena. A l'exili, visqué primerament a Tolosa de Llenguadoc i després a San José de Costa Rica on instal·là una llibreria. Una sumària biografia d'Antich es troba a A. MANENT, «Antecedents i història d'una aventura cultural: Edicions Proa», *Escriptors i editors del nou-cents*, p. 188-191.

«De més a més la vostra lletra és una explosió de sentiment, un acte de fe per aquesta editorial sortida de les vostres mans, aguantada amb el vostre sacrifici i que tornarà a renèixer per tal de continuar la seva brillant tradició. En efecte, jo hi tinc lligams morals molt forts amb Proa. Publicà el meu primer llibre i gairebé tots els altres que el seguiren. Us hi he trobat a vós, home que estimeu l'amistat, cosa que per a mi compta amb una de les valors més positives de la vida. He escoltat i compartit sovint les vostres preocupacions per preservar aquesta empresa dels esculls del fracàs i he vist el coratge amb què ho heu aconseguit. Si ara sofreix una interrupció la considero com el pas que de vegades es fa enrere per tal de millor saltar endavant. Moltes coses es presenten confuses en l'esdevenidor de casa nostra. Aquesta, però, és una que veig amb una claredat de triomf. Car una de les rares valors que no hauran ensorrat els esdeveniments llargs i accidentats que fa tant temps planen damunt nostre, és la de l'esperit. Preveig una renaixença molt forta en aquest sentit. Seria la primera vegada que el dolor no hauria enriquit les ànimes. Hi haurà muntanyes de llibres per a publicar. Hi haurà sobretot, una gran avidesa de llegir-los. La privació, com sempre, haurà madurat el clima. Feu bé, doncs, de mantenir l'esperança. Us caldrà encara moltes energies per a tornar a endegar l'empresa. Ja sé que les teniu, i que les adversitats de l'exili no han esmussat aquest tresor que és un dels vostres trets més vius».³

Uns arguments similars són els que empra Fabra, des de Prada de Conflent, en una lletra del mes d'octubre, per a demanar a l'editor la represa de Proa:

«En la lletra en què em donàveu la bona nova de l'alliberament de les vostres germanes, em dèieu que, tant com la dissort d'aquestes, us havia adolorat, en l'exili, la suspensió de les vostres activitats editorials: no podíeu dir res que palesés millor el gran amor que sentíeu per l'editorial *Proa*. Em dèieu també com frisàveu per la prompta resurrecció de la col·lecció “A Tot Vent”; ço que significava que els sofriments passats a l'exili, que els desenganys que havíeu patit, no havien pogut llevar-vos el desig de continuar treballant, amb el mateix delit que abans, en l'obra de difusió de la llengua literària. Amb optimisme podeu reprendre la vostra tasca si penseu en l'èxit assolit per la col·lecció “A Tot Vent”. Me'l recordàveu en la vostra lletra: “Prop de 150 títols rumbejant en el catàleg i més d'un milió de volums difosos entre lectors catalans.” Havíeu fet una obra meritòria, amic Queralt: bé us ho hem d'agrair i hem d'esperar que, si n'empreneu la continuació, trobareu els ajuts que us calguin, dels quals us heu fet ben mereixedor».⁴

Fabra, a més, serà la persona que acompanyarà Queralt als centres administratius oficials per ajudar-lo a aconseguir la carta de comerciant estranger en llengua cata-

3. Aquesta carta de Xuriguera a Queralt no ens ha arribat en la seva integritat. El fragment que reproduïm procedeix d'un fulls mecanografiats que es conserven al fons Queralt en què consten extractes de lletres i judicis (de Josep Carner, Xavier Benguerel, Alfons Maseras, Carles Rahola, Domènec de Bellmunt, Artur Perucho, Josep Selva i Joan Puig i Ferrer) que havien de formar part d'un prospecte per a donar a conèixer les Edicions Proa.

4. El text procedeix d'A. MANENT, «Dues cartes de Pompeu Fabra», *Serra d'Or*, núm. 422, febrer de 1995, p. 53.

lana i castellana –fins llavors sobrevivia realitzant traduccions a sou i portant els llibres de comptes d’una casa de comerç mentre que la seva muller, Antònia Pedra i Pubill, feia feines domèstiques a cases d’altri– i, d’aquesta manera, poder reprendre les Edicions Proa a França. El febrer de 1947, Queralt adreça una carta, sota la forma d’article, «Une oeuvre de la renaissance catalane: les Edicions Proa», al batlle de Perpinyà, M. Mercader, per tal de demanar l’autorització per a exercir d’editor. En el text es descriu la trajectòria de les Edicions Proa, es remarca la seva modernitat, alhora que es posen de relleu els mèrits i el tarannà gens materialista del seu fundador: «Queralt, engagé dans le combat des lettres de son pays ne cherchait à s’enrichir personnellement, mais il voulait enrichir Catalogne de ce qui lui manquait, et pour celà il alla chercher en Europe les valeurs qui étaient inconnues par beaucoup, et qui étaient patrimoine seulement de ceux qui avaient des moyens au-dessus de la moyenne et la connaissance d’autres langues». ⁵ L’article també insisteix en altres aspectes: les traduccions efectuades del francès al català, la donació de volums de la col·lecció “A Tot Vent” a la Biblioteca Municipal de la vila durant dels anys trenta o els arguments de Fabra a la carta esmentada.

A través de la correspondència de Josep Queralt amb Ramon Xuriguera, gairebé mensual fins a inicis de 1952, podem resseguir amb detall la represa de les Edicions Proa ja que el funcionament de l’editorial era a base del contacte epistolar: Queralt residia a Perpinyà, Xuriguera a Mouleydier i a Bergerac, i Joan Puig i Ferrer, el tercer vèrtex del triangle, a París. ⁶ Aquest darrer, a més, havia reprès el contacte amb Queralt ja que tenia la necessitat de donar una sortida als futurs volums d’*El pelegrí apassionat*, després d’haver temptejat inútilment editorials com Janés o Aymà. El 30 d’abril de 1949, Queralt indica a Xuriguera que ja es troba en possessió de la «Carte de commerçant étranger», cosa que li permet començar les activitats; la seu de les Edicions Proa, fins a la mort de Queralt, es trobarà a l’habitatge en què aquest vivia a Perpinyà, el quart pis del número 4 de la plaça Cassanyes. L’objectiu inicial no és altre que el de publicar el volum 93 de la col·lecció “A Tot Vent”, que, en un principi, havia de ser *Janet del cercle màgic*, títol inicial de la novel·la que obriria el cicle d’*El pelegrí apassionat*. ⁷ La carta del 4 de juny de Queralt ens forneix abundant informació sobre els primers passos de l’editorial: en primer lloc, la impressió i la composició dels volums no es durà a terme a Perpinyà, per qüestions tècniques, sinó a Tolosa de Llenguadoc o a Montpeller; segonament comenta la proposta efectuada per Xuriguera a qui l’editor havia ofert el càrrec de director de publicacions però que

5. Aquest article es conserva a l’IFCT-UP.

6. A l’ANC, únicament, es conserven les cartes de Queralt a Xuriguera. En canvi, a l’IFCT-UP, només hem pogut localitzar una carta de Xuriguera a Queralt (i encara de 1964!).

7. La informació procedeix d’una anotació de 1949 del dietari de Joan Puig i Ferrer *Ressonàncies. 1942-1952* (Barcelona: Edicions 62, 1974), p. 420. Els dos últims números de la col·lecció, el 91 i el 92, publicats a Barcelona el 1938, foren, respectivament, *Destins*, de Ramon Xuriguera, i *L’olla d’or*, d’E.T.A. Hoffman, traduïda per Ferran de Pol.

aquest no va acceptar⁸ «que abans de llençar-nos a fer cap volum, cal realitzar la campanya de difusió de la resurrecció de Proa» i, encara prèviament, realitzar un sondeig «de quines possibilitats ens ofereix el mercat futur nostre i quin tiratge ens podem arriscar a fer».⁹ Per a dur-lo a terme amb èxit, Queralt es decideix a elaborar un fitxer a partir de les adreces dels membres de l'associació Cultura Catalana, a la qual pertanyia, i del «completíssim fitxer d'adreces de tots els catalans que hi ha escampats arreu del món» que posseïa Ferran Canyameres. Per últim, indica que ha rescatat, gràcies al seu nebot Antoni Navarro, alguns dels manuscrits inèdits que havien romàs al seu pis de Badalona després de marxar a l'exili. Canyameres li trametrà amb promptitud la seva llista d'adreces. Així, gràcies a la lletra del 12 de juliol, ens assabentem que Queralt acabarà creant aquest fitxer d'exiliats no només amb les adreces que li proporciona Canyameres sinó també amb les procedents de Cultura Catalana, del Moviment Socialista de Perpinyà, i del POUM i d'Estat Català, ambdós de París.

Paral·lelament, Puig i Ferrer, que ocupa novament el càrrec de director literari gràcies a la renúncia de Xuriguera, es dedica a la recerca de col·laboradors per a Proa. Així, escriu a Josep Carner, a Brussel·les, el 3 d'agost, demanant-li que participi amb Proa, sigui amb obres de creació, «si heu fet, o voleu fer alguna narració de mena novel·lística, a mans besades us l'acollirem» o amb traduccions realitzades expressament: li encomana «sense massa tardança la traducció de la bellíssima novel·la d'Emily Bronte *Wuthering Heights* com també alguna de les novel·les més significatives de Faulkner i d'altres americans. I això, sols per a començar, que si vós us decidiu a col·laborar amb nosaltres, altres coses dignes de vós i de Catalunya us confiarem». Finalment, li comenta que «tan aviat com sigui possible publicarem la vostra magnífica traducció del *David Copperfield*».¹⁰ Per aquestes mateixes dates, Puig i Ferrer també es posarà en contacte amb Domènec Guansé a qui, a banda de sol·licitar-li un text, també l'informa dels projectes de publicació a Proa:

«Aquests dies vaig escrivint a tots els nostres antics col·laboradors. Vós sou el segon a qui escric. Mercè Rodoreda, amb qui em veig a París, ja ens ha promès una novel·la, que està acabant, i l'Obiols i Just Cabot una traducció cadascú. Jo publicaré a "A Tot Vent" la meua novel·la en deu novel·les que fan un total de 15 o 17 volums. És una obra tan vasta com la de Proust. Naturalment sols em refereixo a l'extensió. Com que cada novel·la té el seu títol i el seu interès en si, a part o més de l'interès

8. Sobre aquesta qüestió Xuriguera escriu a Rafael Tasis el 6 d'octubre de 1949: «Atès que m'ho demaneu us diré amb tota reserva que els preparatius per a la represa de les Edicions Proa estaven força avançats. Des de fa un parell o tres de mesos, però, ignoro la situació d'aquests preparatius car les condicions amb què m'era oferta la direcció de les Edicions no em permeté d'acceptar-la. No entro en els detalls per tal de no confiar noms al paper». Les cartes de Xuriguera a Tasis es troben en possessió del fill d'aquest, Rafael Tasis i Ferrer, el qual les ha posat a la nostra disposició.

9. ANC-525/15.

10. IFCT-UP. La traducció de *David Copperfield* de Charles Dickens a càrrec de Josep Carner no es publicarà fins al 1964, una vegada l'editorial hagi retornat a Barcelona. Joan Puig i Ferrer reproduceix la carta en el seu llibre *Memòries polítiques* (Barcelona: Edicions Proa, 1981), p. 240-241.

del conjunt, les meves sortiran alternades amb les altres catalanes i les traduccions. Em penso que anem a fer, editorialment, una cosa molt important. Si voleu, doncs, contribuir-hi, ens donareu una gran alegria a Queralt i a mi. Ell em prega que us saludi molt afectuosament. Aquests dies escriuré a Jordana, Trabal, Benguerel, etc».¹¹

Durant el mes d'octubre es comencen a distribuir les primeres cartes amb la nova capçalera d'Edicions Proa, un significatiu «Badalona / Barcelona», que remarca la continuïtat de l'empresa. El 17 de novembre, Queralt notifica a Xuriguera el lliurament del manuscrit *La légende de Pablo Casals* de l'escriptor rossellonès Arthur Conte. I en fa una valoració positiva: «són unes pinzellades descrivint la vida de Pau Casals, a Prada, i alguns records bibliogràfics i anecdòtics que ha recollit conversant amb el Mestre, en diverses ocasions que ha tingut de fer-li una visita i en alguna excursió que han fet junts per algun poblet de la regió, passant la vetlla a casa d'uns amics. No està pas exempt d'interès».¹² En aquesta mateixa lletra l'editor demana consell a Xuriguera per publicar aquest text abans que el volum previst de la col·lecció "A Tot Vent". Els motius que argüeix són diversos: d'una banda, vol aprofitar que es tracta d'una obra d'encàrrec ja que Conte es paga l'edició; de l'altra, treure partit de dos actes presidits per Pau Casals l'any següent: la celebració del centenari de Johann Sebastian Bach, que es faria a Prada durant el mes de maig, i dels Jocs Florals de la Llengua Catalana que se celebrarien a Perpinyà, a la tardor. Tot plegat podria permetre assolir un remarcable èxit, tant literari com de venda. Pel que deduïm de la carta de l'1 de gener de 1950, Xuriguera es mostra favorable a la iniciativa ja que és «del parer que cap mal pot fer a Proa, el que inauguri les seves publicacions a França amb un llibre en francès».¹³

El 21 de desembre Queralt adreça a Carner una lletra en què li comenta les activitats realitzades fins llavors i, sobretot, l'intent de reactivar la col·lecció "A Tot Vent" amb el propòsit –emprant arguments ja exposats per Puig i Ferrerter el 3 d'agost– d'aconseguir la seva participació en l'empresa.¹⁴ Carner contesta el 6 de gener

11. J. PUIG I FERRETER, *Memòries polítiques*, p. 245-246. Malauradament, Puig i Ferrerter no indica la data d'escriptura de la carta. La lletra de Guansé a Puig i Ferrerter no s'ha conservat però en podem conèixer el contingut gràcies a una carta d'Armand Obiols a Josep Carner del 26 de gener de 1950: «En principi, volia començar la col·lecció amb el primer volum de la seva novel·la. Però Guansé li ha escrit dient-li que seria de doldre que la reaparició de Proa només servís per a publicar els seus llibres amb una llista de col·laboradors a tall d'aval. P[uig] i F[errerter] em va deixar llegir la carta i em va dir que, ben mirat, potser seria millor començar amb un llibre vostre». Citem el text de l'estudi de J. SUBIRANA, *Josep Carner: l'exili del mite (1939-1970)*, Barcelona: Edicions 62, 2000, p. 154.

12. ANC-525/15. A la contraportada de *El Ben Cofat i l'Altre* de Josep Carner, el volum que encetarà, com veurem, la col·lecció "A Tot Vent", hi ha aquesta significativa nota sobre *La légende de Pablo Casals*: «El primer llibre de Proa a l'exili, editat en francès per afecte a la llengua de la nació que respecta i afavoreix la difusió de la nostra llengua literària».

13. ANC-525/15.

14. Pel que explica Joan Puig i Ferrerter en una anotació de 1949 del dietari *Ressonàncies. 1942-1952*, p. 420-421, la resposta a la crida efectuada als escriptors catalans per tal que col·laboressin amb Proa va acabar per donar uns pobres resultats: «Dubto de la represa de les Edicions Proa. No surten els diners per començar. No podem començar sense el capital necessari per editar quatre o cinc llibres. Els col·laboradors antics a qui jo he invitat de nou no em responen, entre ells Josep Carner. Queralt creia que la resposta de Proa desveltaria l'entusiasme entre els escriptors catalans i els catalans de l'exili que tenen molt diners. Perquè –deia ell– Proa té una història brillant, i continuar aquesta història i tractar de superar-la des de l'exili serà una acció patriòtica a la qual tots els bons catalans voldran contribuir amb diners o amb

en sengles cartes adreçades a Queralt i a Puig i Ferrer. Al primer li suggereix dos autors, amb textos inèdits per a publicar, Mercè Rodoreda i Pere Calders (a qui havia conegut durant la seva estada a Mèxic entre 1939 i 1945), i un conseller literari, Armand Obiols; a més, com volia Queralt, es compromet amb Proa: «si us convingués un llibre meu, no haureu de fer més que manar».¹⁵ Al segon li indica que «em plau que Proa revisqui», tot i que no s'està de remarcar la supeditació de l'editorial a l'obra literària de Puig i Ferrer: «la seva missió més constant, naturalment, serà al servei de vostra glòria».¹⁶

A finals de 1949, el 20 de novembre, Puig i Ferrer escriu a Xavier Benguerel convidant-lo també a intervenir a Proa; alhora li proposa un hipotètic pla de publicacions que, en el fons, hauria de servir per donar a conèixer al públic *El pelegrí apassionat*: «Jo no hi seré sinó com un autor més, un de tants, i no dels millors. Amb aquest ritme: un volum meu, un d'autor català, una traducció, un de meu *e via dicendo*».¹⁷ Benguerel acceptarà l'ofertament de Puig i Ferrer pel que s'infereix de la carta que aquest li fa arribar el 3 de gener. A banda de demanar-li una novel·la, Puig i Ferrer li planteja, com havia fet a Guansé, quin serà el fil conductor d'una col·lecció que s'obrirà amb la traducció d'una obra de Josep Carner *Misterio de Quanaxhuata*, una peça de teatre poètic apareguda a Mèxic el 1943, que ja havia estat oferta, sense èxit, a l'Editorial Selecta. I aquest fil no és altre que el «de donar autors catalans» al públic:

«Moltes gràcies, en nom de Queralt i propi per la vostra acceptació de col·laborar a Proa. Tan aviat com tindrem la cosa en marxa us demanaré una obra, que caldrà que sigui novel·la car igual que fèiem a Barcelona, sols publicarem novel·les. Farem una sola excepció per Josep Carner. L'home s'ho val, oi? I ell ens ha promès donar-nos el que nosaltres li demanarem. Jo penso publicar-li el *Misterio de Quanaxhuata* en català que és el que més s'assembla a una novel·la, i de segur que començarem, és a dir reprendrem amb ell. Quan m'escriureu doneu-me el títol de la vostra obra. De moment encara no anunciarem títols ni noms d'autors. Estem encara en el període preparatori, (reunió de capital, de subscriptors, etc.) però tan aviat com la cosa

el seu treball intel·lectual. Jo somreia davant el seu ingenu optimisme. Jo no em podia mostrar esperançat (sé massa com som els catalans), no volia, però, tampoc mostrar-me desconfiat en excés per no desmaiari Queralt».

15. IFCT-UP.

16. IFCT-UP.

17. Citem la carta de l'article de L. BUSQUETS I GRABULOSA, «Epistolari entre Joan Puig i Ferrer i Xavier Benguerel (1949-1953)», *Miscel·lània Joan Triadú*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 154-155. Cal dir que Benguerel, com s'observa en una carta que escriu a Joan Oliver el 9 de novembre, ja coneixia les intencions de Puig i Ferrer de demanar-li col·laboració ja que Guansé li havia ensenyat la carta en què Puig li demanava un original per a la represa de Proa: «En Guansé ha rebut fa pocs dies una carta del bàrbar romàntic i aprofitador. Proa-Queralt-Ferrer torna a la vida. I és que en Puig i F. té en cartera una novel·la de 20 volums (ell mateix escriu que és tan llarga com l'obra de Proust). Busca, naturalment, tres o quatre acòlits que l'acompanyin i dissimulin la seva vanitosa reparació. Suposo que ell deu pagar les edicions a base de les retribucions –encara duren– que Catalunya li va fer durant la guerra. En Guansé li ha escrit una carta molt saborosa i substanciosa. Publicarà en P i F., una novel·la de la Rodoreda, una traducció de l'Obiols i una altra del Cabot. Per ara, aquest, tot el material que té a mans. És a dir, vagues promeses». X. BENGUEREL i J. OLIVER, *Epistolari*, Barcelona: Edicions Proa, 1999, p. 168-169.

sigui segura, un fet, no tan sols una esperança, donarem els noms d'autors i obres, i vós i l'amic Guansé, al bon lloc que us mereixeu. Llavors m'enviareu els vostres originals, Queralt us dirà la quantitat i la forma de pagament. Jo, segons consell molt assenyat d'en Guansé, em reservaré pel segon o tercer lloc, i també segons ell, o com ell, opino que sobretot hem de donar autors catalans. Escriré a Jordana. Quina us sembla que serà l'actitud d'en Trabal? Carner ens ha recomanat Calders, de Mèxic. Jo no el conec. Però de Carner sempre ens en podem fiar».¹⁸

El 12 de gener de 1950 Benguerel respon a Puig i Ferrer notificant-li la intenció de subscriure's a la futura col·lecció, alhora que li ofereix la seva producció inèdita: «el que jo hagi escrit està a la vostra disposició. Proa (“Navego a tot vent”: un vent, reconeixem-ho, tot badaloní, i amb en Queralt vigilant timó i veles) per a mi, representa simplement la continuació d'una obra considerable».¹⁹

El 8 de març Queralt comunica a Xuriguera que el llibre de Conte ja es troba a la impremta; una imminent publicació que li ha de permetre «d'obtenir forts *appuis*». A la mateixa lletra l'editor encarrega a Xuriguera la redacció d'un prospecte, a inserir a les pàgines de *La légende de Pablo Casals*, «senzill, breu i sense pretensions, fent saber que Proa ha estat autoritzada a reprendre la seva activitat ací a França». L'escrit, concebut com una crida, hauria de posar l'èmfasi, d'una banda, en els autors que han donat la seva conformitat a col·laborar en aquesta nova etapa i, de l'altra, en les subscripcions, el pilar fonamental que permetés assegurar econòmicament l'èxit de l'empresa:

«Sense precisar ni senyalar que sigui imminent la producció, fer ressaltar la importància que la possibilitat d'editar en català i seguir la col·lecció “A Tot Vent” tindria per a les lletres catalanes i el futur de Catalunya. Dir també que han donat la llur conformitat a col·laborar amb Proa, Carner, Xuriguera, Cabot, Guansé, Benguerel, Pallerola (Domènec de Bellmunt), Obiols, Mercè Rodoreda i Puig i Ferrer... Recabar l'ajut de tots els lectors catalans, tant en l'aspecte de fer-se subscriptors com en el d'ajudar, amb l'aportació més o menys important de quantitats anticipades, a la consolidació i possibilització de l'empresa. És a dir, una mena de *crida*, discreta, però sincerament exposada, aprofitant el tenir de donar la notícia, i dir-ne la conveniència i la possibilitat...».²⁰

Queralt, a l'entrevista realitzada per Mateu Pou sobre les Edicions Proa amb el títol de «Per la continuïtat de la llengua catalana», publicada l'agost de 1950 al setmanari *La Humanitat*, comenta a bastament el paper dels subscriptors. Aquests, amb la finalitat de «cobrir les necessitats que comporta una editorial important», haurien d'avançar l'import dels sis volums que componen la primera sèrie de “A Tot Vent”:

18. L. BUSQUETS I GRABULOSA, «Epistolari entre Joan Puig i Ferrer i Xavier Benguerel (1949-1953)», p. 157.

19. ANC-525/15. Aquesta lletra no és recollida a la correspondència preparada per Lluís Busquets i Grabulosa entre Puig i Ferrer i Benguerel i publicada a l'article citat anteriorment.

20. ANC-525/15.

«En el prospecte que es distribuirà amb profusió, proposarem una subscripció a la primera sèrie de sis volums, la numeració dels quals, títols i autors figurarà al final. Demanarem als subscriptors que vulguin avançar-nos l'import dels sis volums. Els que puguin i vegin amb simpatia el projecte, podran ajudar-nos amb aportacions més importants. Si el nombre de fervents que es comprometin a ajudar-nos fos important, l'empresa estaria assegurada en l'aspecte econòmic i no tindríem la preocupació d'haver de guardar un stock de llibres en magatzem, cosa que en temps normal no preocupa cap editor, però que en les nostres circumstàncies d'editors de l'exili seria perillós per a l'economia d'una empresa ja tan difícil d'emprendre i fer triomfar. Ens cal reunir un cert capital per anar encarregant traduccions, originals, il·lustracions, pagar drets d'obres, etc., és a dir cobrir les necessitats que comporta organitzar una editorial important (i d'això tinc la meua experiència) que abasti totes les branques de l'edició que anunciem en el nostre pla de publicacions del prospecte».²¹

El 31 de març Queralt proposa a Xuriguera la possibilitat que Edicions Proa atorgui un premi de 100.000 francs a la millor novel·la presentada en el marc dels Jocs Florals de la Llengua Catalana de Perpinyà, «entre aquesta notícia que s'escamparia ràpidament i la sortida del llibre de Conte, que és imminent, penso que Proa faria parlar molt d'ella i que, en general, el gest seria molt ben vist, tant pels autors com pels lectors catalans».²² L'obra guanyadora, a més, obriria la col·lecció "A Tot Vent". El 13 d'abril Queralt comunica a Xuriguera l'opinió expressada per Puig i Ferrerter sobre aquest tema: tot i estar-hi d'acord, planteja el problema de la composició del jurat, «àdhuc podria semblar que Proa reuneix la seva *família* per fer-ho tot entre *parents*», i proposa que la responsabilitat del veredicta recaigui en els membres dels Jocs Florals.²³ El Premi Edicions Proa acabarà essent atorgat a la novel·la de Xavier Benguerel *L'home dins el mirall*. També a través d'aquesta carta de Queralt ens assabentem de la proposta de Puig i Ferrerter sobre la primera sèrie de sis volums que han d'encetar "A Tot Vent"; es tracta, seguint el suggeriment realitzat per Xuriguera –que havia començat la revisió de la novel·la *Destins* segurament amb la finalitat que s'edités dins la col·lecció– de privilegiar els autors catalans en detriment de les traduccions:

«Accepto i aplaudeixo la idea de Xuriguera de donar primer tres o quatre autors catalans. Però quins? Després de molt rumiar-hi us proposo aquest pla a vós i a Xuriguera, perquè jo no vull ésser el primer, i preferiria el tercer o quart lloc. Vol. 93, Xuriguera; 94, Jo; 95, novel·la premiada; 96-97-98 Dickens-Carner (jo preferiria venir després de l'autor premiat). Si Carner fes novel·les li donaríem el primer lloc

21. M. POU, «Per la continuïtat de la llengua catalana», *La Humanitat*, núm. 121-122, 8-VIII-1950, p. 3.

22. ANC-525/15.

23. Sobre aquest premi Puig i Ferrerter a l'entrevista de Mateu Pou, «Per la continuïtat de la llengua catalana», p. 3, indica: «El nostre Premi en els Jocs Florals no es proposa res més que compensar una mica el treball dels nostres bons novel·listes. Per a això caldrà que el Jurat dels Jocs sigui exigent i just. Publicarem la novel·la premiada durant el primer any de la nostra reaparició, però el nostre desig va més enllà: si Proa s'aferma econòmicament, pensem oferir cada any, per mitjà dels Jocs Florals, un premi d'igual importància que aquest primer, i en les mateixes condicions, per tal que cada any un escriptor català trobi una primera compensació al seu treball».

indiscutiblement. Si ens donés quelcom semblant a una novel·la també ho posaríem en primer lloc. Avui li escric. Veig que és bastant difícil fer la primera llista. Però la meua proposta té l'avantatge de la novel·la premiada ja la donaríem més enllà de novembre, però en la primera sèrie, i l'altre avantatge que en la primera sèrie ja donaríem Carner».²⁴

A l'entrevista amb Mateu Pou, Puig i Ferrerter precisa encara més el futur pla de publicacions. I, sobretot, el modifica tot apartant-se de la proposta realitzada per Xuriguera: ja no es tracta únicament de donar a conèixer novel·les catalanes sinó d'ampliar el ventall a obres estrangeres traduïdes al català. Pel que fa referència als col·laboradors catalans assenyala els següents:

«Tots els antics, llevat d'alguna baixa que la mort ens ha fet, malauradament a l'exili. Tenim l'assentiment i promesa de col·laboració de Josep Carner, Ramon Xuriguera, Ventura Gassol, Carles Pi Sunyer, Mercè Rodoreda, Domènec Guansé, Xavier Benguerel, C. A. Jordana, Eugeni Xammar, Armand Obiols, Just Cabot, Josep M. Corredor, Domènec de Bellmunt, Pere Calders, Granier Barrera i d'altres que sento no recordar en aquest moment, però que veureu en el prospecte que ja estem imprimint. [...] Sols, fins ara, Francesc Trabal no ens ha respost, però n'esperem la resposta afirmativa».²⁵

I la nòmina de narradors estrangers n'inclou tant de clàssics com de contemporanis, la traducció dels quals és del tot impossible a l'Espanya franquista:

«Dels que en podríem dir clàssics de la novel·la, com Balzac, Georges Sand, Daudet, Dickens, Stevenson, etc., en tenim diversos de traduïts i a punt de publicació; però ara ens interessa molt donar els contemporanis amb llur pensament lliure, d'acord amb l'art modern de novel·lar, com Kafka, com els francesos Malraux, Sartre, Camus; els anglesos Morgan, Graham Greene; els italians Silone, Moravia, Malaparte; l'alemany Thomas Mann; els americans Faulkner, Hemingway, Steinbeck, etc., que a Espanya la Dictadura no deixaria publicar».²⁶

Al llarg del mes de maig es torna a posar sobre la taula la possibilitat que sigui Carner amb la versió catalana del *Misterio de Quanaxhuata*, l'autor del primer llibre en català que publicaran les Edicions Proa. Amb aquest propòsit, Puig i Ferrerter escriu a Carner el 16 de maig assenyalant-li que «el vostre text que ja teníem per curt, segons notícies de qui l'ha vist en castellà, ara, en la forma més estricta i condensada, estarà llunyaníssim de poder omplir un volum dels més breus de la Biblioteca "A Tot Vent"».²⁷ És per això que li suggereix que l'obra sigui el volum inicial de la represa de la col·lecció "La Mirada" –on ja el 1935 havia aparegut el volum de poe-

24. ANC-525/15. Aquest mateix pla de publicacions Puig i Ferrerter l'exposa a Benguerel a la lletra que li tramet el 2 d'agost. Vegeu-la transcrita a L. BUSQUETS I GRABULOSA, «Epistolari entre Joan Puig i Ferrerter i Xavier Benguerel (1949-1953)», p. 159-160.

25. M. POU, «Per la continuïtat de la llengua catalana», p. 3.

26. M. POU, «Per la continuïtat de la llengua catalana», p. 3.

27. IFCT-UP.

mes carnerians *Lluna i llanterna*–; ahora, li demana que li’n proporcionï el títol. Pocs dies després, a la carta del 25 de maig, Queralt exposa a Xuriguera la dificultat de decidir a quina de les dues col·leccions s’ha d’incloure el text de Carner; un fet que retarda l’aparició del prospecte informatiu, i, en conseqüència, el pla de publicacions previst:

«Manca decidir el toc darrer en espera de la resposta de Carner, per tal de concretar si és amb un original seu que comencem o bé amb la primera novel·la del senyor Puig. Si el que Carner ens dóna fes un volum de l’“A Tot Vent”, ho donaríem en el volum 93, o sigui el primer de la represa. Llavors en un pròleg explicaríem el perquè per a una sola i única vegada donem en un volum de la col·lecció una prosa que no seria novel·la. Si el que ens dongui fos massa poc extens, llavors començaríem amb la novel·la de Puig i l’original de Carner tancaria la primera sèrie de sis volums –que oferirem als possibles subscriptors– en un volum de “La Mirada”. Llavors la sèrie la donaríem així:

Vol. 93 –Novel·la de Puig

Vol. 94 –*L’estany del diable* –traducció Cabot.

Vol. 95 –Novel·la premiada als Jocs.

Vol. 96 –*L’hereu de Ballantrae* –traducció Jordana.

Vol. 97 –Xuriguera – Rodoreda – Guansé –...

“La Mirada” –Carner». ²⁸

De tota manera, com apunta a la mateixa lletra, Queralt encarrega a Xuriguera la redacció d’un anunci per a les revistes que publiquen en català en què es comuniqui la represa de les Edicions Proa i la propera aparició del prospecte. La resposta de Carner a les peticions de Queralt i de Puig i Ferrerter no es fa esperar. Així, a través de sengles cartes adreçades a aquest darrer el 19 i el 22 de juny, Carner afirma que a finals d’estiu enviarà a Queralt el text definitiu; al mateix temps proporciona el títol de l’obra: «precisament aquest matí, en el qual havia d’arribar la vostra lletra, una mena de llum celestial m’ha donat el títol del llibre: *El Ben Cofat i l’Altre* (Si pot ésser, que les majúscules siguin respectades)». ²⁹ Els prospectes, però, a causa d’imprevistos sorgits a la impremta, no es començaran a distribuir fins al mes d’octubre. Ara bé, a aquest contratemps, que impedia iniciar les publicacions, caldrà afegir-n’hi un altre: la tardança de Carner a lliurar l’original a Queralt. L’editor envia una carta a Carner el 28 d’octubre en què l’apressa a fer arribar a mans de Puig i Ferrerter el

28. ANC-525/15.

29. IFCT-UP. Els dubtes entre l’obra de Carner o una novel·la de Puig i Ferrerter per iniciar “A Tot Vent” subsisteixen a la carta del 26 de juny (ANC-525/15) de Queralt a Xuriguera: «També Carner ja ens ha donat el títol del llibre que ens destina i que m’entregarà a darreries d’agost o bé a primeries de setembre: *El Ben Cofat i l’Altre*, que o bé donarem com a primer, i seria el 93 de la biblioteca “A Tot Vent” (per una sola vegada deixaria d’ésser novel·la, excepcionalment, i en fariem un volum commemoratiu, explicant-ho en un pròleg, o nota dels editors, donant també, íntegra, la lletra del senyor Fabra, en autògraf) o bé serà el darrer de la primera sèrie de sis volums que anunciarem en el prospecte, i demanarem als lectors de subscriure-s’hi, evitant-lo en la col·lecció “La Mirada”, exactament igual al seu primer llibre *Lluna i llanterna*. Si ho decidíssim així, llavors començaríem amb un volum de l’obra d’en Puig».

manuscrit ja que la campanya de difusió dels prospectes s'ha iniciat (seran enviats aproximadament uns 15.000)³⁰ i les primeres subscripcions han començat a arribar. Carner tranquil·litza Queralt en una breu nota a inicis de novembre: «ja tindríem *El Ben Cofat i l'Altre* si no hagués estat pel destorb d'un curset que he hagut de fer al Col·legi Europa de Bruges (institució internacional i postuniversitària). Ara, però, tinc ja molt avançat el text, que rebreu abans de l'1 de desembre, tal com havíem convingut».³¹

Carner complirà la promesa. I Queralt, a la lletra del 29 de desembre, comunica a Xuriguera que *El Ben Cofat i l'Altre* obrirà la nova sèrie de la col·lecció "A Tot Vent". A més, aporta l'opinió de Puig i Ferrer sobre el text: «L'obra de Carner és extraordinàriament bona. Del millor Carner, i d'un Carner profund, nou, atrevit sorprenentment. Proa tindrà l'honor d'haver publicat aquesta obra de gran poeta i pensador».³² La confecció del volum, però, serà extremadament lenta; s'encarregarà de la tasca, com tots els altres volums de l'editorial durant aquests anys, la "Imprimerie Régionale" de Tolosa de Llenguadoc. El 18 de febrer de 1951 Queralt encomana a Xuriguera la redacció d'una "Nota de l'editor" que precedeixi el text de Carner i que justifiqui el fet que per primera i única vegada dins "A Tot Vent" no es publica una novel·la. La nota –de Xuriguera– tot i que va aparèixer sense signar, diu el següent:

«Excepcionalment publiquem a la Biblioteca "A Tot Vent" un llibre que no és una novel·la. A l'hora en què les Edicions Proa tornen a reviure, ens ha semblat que la millor manera de restar fidels al seu propòsit d'honorar i difondre el nostre verb escrit, era incorporant-hi una obra inèdita del príncep dels nostres poetes, de l'escriptor a qui més glòria deu la nostra llengua literària després del redreçament efectuat per Verdager. D'altra banda, *El Ben Cofat i l'Altre* és, tant pel seu contingut com per la seva forma, el llibre de Josep Carner que més s'adiu al caràcter de la Biblioteca "A Tot Vent". Estem segurs que el lector sabrà trobar-hi –com nosaltres– la continuïtat d'una alta expressió que va acomplint-se com un miratge de la fe, per damunt de les adversitats».³³

Malgrat el contingut exposat en aquesta breu nota, Xuriguera serà crític amb la presència de la peça de Carner formant part de la col·lecció "A Tot Vent". Una opinió que formula en una carta adreçada a Rafael Tasis el 9 d'abril: «A hores d'ara la Proa està imprimint un original de Carner: *El Ben Cofat i l'Altre*. No sé ben bé què ve a fer-hi aquest llibre en una col·lecció de novel·les. Sembla que el text és molt bo i les ganes de vincular el nom de Carner a la represa de les Edicions han pesat més que tota altra consideració». Un judici que compartirà Tasis com es desprèn de la lle-

30. Aquesta és la quantitat que indica Josep Villalon a l'article «Memòria de Josep Queralt», *Som*, núm. 2, 1966, p. 23: «Van ésser enviades 15000 cartes als catalans de França i del món fent-los-ho saber».

31. IFCT-UP.

32. ANC-525/15.

33. [Ramon Xuriguera], «Nota de l'editor», dins J. CARNER, *El Ben Cofat i l'Altre*, Perpinyà: Edicions Proa, 1951, p. 5.

tra de resposta a Xuriguera el 3 de juliol: «Segueixo essent escèptic, com tothom de per ací, en quant a l'èxit d'aquesta represa. El llibre d'en Carner, traducció del seu azteca *Misterio de Quanaxhuata* es veu que ha estat posat també en forma de drama i traduït al francès: vaig llegir-ho al *Figaro Littéraire* o a les *Nouvelles Littéraires*, no fa gaire. No és, tampoc, una obra per a encaixar en la col·lecció ni per a donar-li popularitat».³⁴

La confecció i la correcció de les proves del llibre, com reflecteixen les cartes creuades entre Queralt i Xuriguera, s'allargarà al llarg de tota la primavera. Dos són els factors que expliquen el retard de l'aparició d'*El Ben Cofat i l'Altre*. Un d'ells és la intervenció d'Armand Obiols en el procés, l'interlocutor de confiança de Carner durant aquests anys. Sobre aquesta qüestió, Queralt indica a Xuriguera el 25 de març: «Ara només em preocupa el que Carner i Obiols no em facin perdre temps al revisar les proves. Aquest darrer (que Carner vol que vegi les proves també) ja té el Pròleg per a donar-li una ràpida llegida i em diu Carner que me l'enviarà tot seguit d'haver-lo fet».³⁵ L'altre factor és la poca cura de la impremta en la confecció del volum, cosa que es palesa en les nombroses faltes d'ortografia que apareixen a les primeres proves. I és que, com assenyala Queralt a Xuriguera a la lletra del 17 d'abril: «no caldria pas que per al primer llibre fotéssim un nyap».³⁶

El Ben Cofat i l'Altre no es començarà a imprimir fins a inicis de juliol i no serà fins a començaments d'agost que el llibre veurà la llum, com ho testimonia de Carner a Queralt el 4 d'aquest mes acusant la rebuda de l'obra i exposant l'opinió que li mereix: «Us estic agraïdíssim de totes les atencions que m'heu tingut i de totes les penes que us heu donat per a la publicació del llibre. [...] El llibre fa goig».³⁷

Una valoració que Queralt transmet a Xuriguera el 24 d'agost quan el text comença a distribuir-se: «tots els que em parlen del llibre de Carner, me'n fan grans elogis, i també de la presentació. Sí, estic content. Ara el que cal, és que els catalans el comprin i que se'n venguin els suficients per a poguer pagar-ne les despeses i pugui anar pel segon, entretant si la cosa comença a marxar».³⁸ La lentitud en el procés d'edició permetrà que a la solapa d'*El Ben Cofat i l'Altre* es puguin anunciar tres títols més, ara ja com a definitius, de la primera sèrie d'"A Tot Vent": *L'estany del diable*, de George Sand, traduït per Just Cabot; *L'home dins el mirall*, de Xavier Benguerel i *L'hereu de Ballantrae*, traduït per C.A. Jordana. I, a més, els dos volums inicials del cicle *El pelegrí apassionat* de Puig i Ferrer, inclosos dins la mateixa col·lecció en format gran: *Janet vol ser un heroi* i *Homes i camins*.

34. ANC-525/15.

35. ANC-525/15.

36. ANC-525/15.

37. IFCT-UP.

38. ANC-525/15.

Pocs mesos després de l'aparició de l'obra de Carner, el 20 de novembre, Rafael Tasis escriurà, profèticament, a Ramon Xuriguera sobre la sort de les Edicions Proa: «He vist el primer volum de la represa de Proa. No serà cap èxit. Els admiradors de Carner es desorientaran i tothom ho trobarà massa car. Auguro un fracàs a l'empresa i la no conclusió de *El pelegrí apassionat* de l'equànim Puig».

El patronat de les Edicions Proa

El Patronat de les Edicions Proa havia de ser el pal de paller en què es fonamentarien les activitats de Josep Queralt a Perpinyà. La primera notícia sobre l'entitat la trobem a la carta que l'editor adreça a Ramon Xuriguera el 25 de març de 1951 en què assenyala que l'objectiu bàsic de la seva creació és el de permetre dotar Proa del suport econòmic necessari que assegurí les publicacions previstes. Un Patronat que serà presidit per Pau Casals, en aquells anys exiliat a Prada de Conflent:

«Ahir vaig estar a Prada amb Pau Casals per a sotmetre-li una possible llista de “patrons”. Va trobar-la perfectament i us l'adjunto, per tal que me'n digueu la vostra opinió. Li vaig explicar el pla tal com el vàrem projectar vós i jo. D'acord. Signarà la primera lletra dirigida a aquests senyors. Va repetir-me que li plau molt el que fem el necessari per tal d'intentar aconseguir els ajuts que ens calen per a tirar endavant els nostres projectes. Va dir-me que treballéssim bé a fons, que ell està molt identificat amb el propòsit nostre, que li plau molt la iniciativa, i que tenim de fer els possibles per a interessar a molts catalans a aportar-nos llur ajut. Durant la nostra llarga conversa –vaig estar més d'una hora amb ell– li vaig explicar com és justament aquest intent el que volem mirar de fer recedir, l'aconseguir els diners que calen per a poguer ampliar el nombre de col·laboradors a publicar, dient-li també com ens calia una llibertat d'acció i de decisió. Que el Patronat solament havia de “protegir”, no dirigir, etc. Remarco justament aquest punt, perquè caldria, des d'un principi, sentar-lo ben bé, perquè més tard –si conseguíem rutllar– no ens sortissin alguns o algun patró, amb punyeteries de ficar-se en les nostres coses. És a dir, que tal com Fabra diu en el seu diccionari, el “Patronat” té de tenir per objecte el “protegir-nos”, res més. Que tothom que en conegui l'existència, tant els que en siguin, com tots els altres, no puguin caure en l'error de creure que pot tenir alguna altra funció o objecte. He aprofitat per exposar aquesta idea, perquè la considero molt important».³⁹

La llista d'institucions i de membres proposada per Queralt, amb l'aprovació de Xuriguera, es divideix en dos grups. En primer lloc, hi figuren els presidents d'entitats que desenvolupen una tasca en favor de la cultura catalana a l'exili: Casal de

39. ANC-525/15. Sobre la finalitat del Patronat és especialment significativa la carta que Queralt adreça a Xuriguera el 17 d'abril (ANC-525/15) en què l'editor reproduïx passatges d'una lletra de Carles Fontserè on aquest dona l'opinió que li mereix l'entitat: «Diguem si el teu Patronat ha de tenir un caràcter d'una ajuda simbòlica i honorífica per a les teves edicions (entre parèntesis et diré que jo no crec que l'obra de Proa en tingui cap necessitat; el seu màxim honor serà el sol fet d'*existir!*), o bé si ha d'ésser un Patronat de gent que patrocini les edicions *pagant!* I pagant més diners que els simples subscriptors».

Catalunya, Comunitat Catalana Argentina i Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, les tres de Buenos Aires; els Centres Catalans, de Sao Paulo, Santiago de Xile, Valparaíso, l'Havana, Nova York, Montevideo i Caracas; els Casals Catalans, de Nova York, Montevideo i Brussel·les; la Comunitat Catalana de Colòmbia i el Patronat de Cultura Catalana, de Bogotà; el Club Català, de Ciudad-Trujillo, a la República Dominicana; Orfeó Català, Comunitat Catalana i Institut de Cultura Catalana, de Mèxic; i el Casal de Catalunya, de París. Segonament, un conjunt de personalitats representatives del món cultural català, tant de l'exili com de l'interior: Jaume Agelet i Garriga, Francesc de S. Aguiló, Xavier Benguerel, Josep i Jeroni Bertran Cusiné, Pere Bosch Gimpera, Josep Maria Capdevila, Josep Carbonell i Gener, Josep Carner, Joan Casanellas, Josep Conagla i Fontanilles, Joan Coromines, Joan Lluís Gili, Joan Antoni Güell, Francesc Margarit, Hipòlit Nadal i Mallol, Lluís Nicolau d'Olwer, Rafael Patxot, August Pi Sunyer, Josep Puig i Cadafalch, Josep Sebastià Pons, Carles Riba, Lluís Sayé, Josep Solanes, Ferran Soldevila, Antoni Trias i Pujol, Josep Trueta, Joan Ventura Sureda i Santiago Vila. Queralt ocuparà el càrrec d'administrador i gerent del Patronat mentre que Xuriguera es reservarà el càrrec de secretari; no en va l'adreça del secretariat serà la del seu domicili de Bergerac.

A la carta del 9 d'abril Queralt indica a Xuriguera que s'ha iniciat la redacció dels estatuts del Patronat. Al llarg del mes de maig es difon una lletra de Casals adreçada als membres del Patronat proposats per Queralt i Xuriguera, que, de fet, són els autors materials de l'escrit. En el text, a banda de recordar-los la importància de les Edicions Proa en la tasca de redreçament de la llengua escrita "després de tants esforços per a refer-la i enriquir-la de dignitat literària", se'ls demana que acceptin d'entrar a formar part del Patronat, amb les conseqüències que aquest fet comporta:

«Tanmateix la realització d'aquest propòsit, potser mancaria de l'amplada necessària sense l'escalf que poden donar-li les persones i les institucions que per llur representació mantenen la independència de l'esperit català. Per això ha estat constituït un Patronat del qual he acceptar d'assumir la presidència.

»Es tracta de donar a les Edicions Proa la base econòmica i la difusió que li calen per tal que esdevinguin dignes de tots els catalans. Al compliment d'aquest desig ha de contribuir, especialment, la missió del Patronat. Que no sigui dit que en l'adversitat s'afegeix la indiferència, car equivaldria a desesperança de tot. Salvem l'esperit plegats».⁴⁰

Malgrat els recels inicials de Queralt a la crida efectuada per Casals, ben aviat començaran a rebre's les respostes –la majoria afirmatives– que seran enviades per l'editor a Xuriguera que, com a secretari, s'encarregarà de custodiar-les. Vegem-ne una petita mostra: Joan Lluís Gili, des d'Oxford, el 28 de maig, accepta «amb gust el compliment dels meus deures per a una empresa tan noble»;⁴¹ Xavier Benguerel,

40. ANC-525/15.

41. ANC-525/15.

des de Santiago de Xile, el 9 de juny, afirma que «és un honor per a mi la inclusió del meu nom en una empresa que estimo indispensable pels diversos motius tan intel·ligentment exposats en la vostra carta»;⁴² Josep Trueta, des d'Oxford, l'11 de juny indica «que tinc molt de gust en acceptar la vostra invitació»;⁴³ Hipòlit Nadal i Mallol, fundador de la revista *Ressorgiment*, escriu des de Buenos Aires el 23 de juny, assenyalant que, malgrat que «el meu modest nom no té prou mèrits per figurar al costat de tants noms eminents», es compromet en el càrrec per poder «aportar el meu granet de sorra a l'obra patriòtica de difusió de les nostres lletres en aquests anys de persecució de la nostra cultura per part de l'ocupació estrangera de Catalunya»;⁴⁴ Joan Coromines, des de Xicago, el 24 de juny, remarca el sentit de l'empresa i l'admiració a la figura de Casals, «no cal dir que no defujo aquests deures patriòtics, i encara que això no hi fos ho faria per deferència a l'artista virtuós, incomparable, i per agraïment al creador de l'orquestra al qual dec la meva modesta cultura musical»;⁴⁵ per últim, Pere Bosch Gimpera, des de París, el 4 de juliol, assevera que «si creieu que el meu nom pot servir-vos de quelcom en el Patronat, podeu disposar-ne».⁴⁶

Els únics intel·lectuals que refusen la invitació a figurar entre els membres del Patronat són Jaume Agelet i Garriga i Carles Riba. El primer, des de París, escriu l'11 de juny, explicant-ne els motius: tot i comprometre's "moralment", aconsella a Casals «prescindir de mi per al lloc preminent en què la vostra amabilitat desitja veure, lloc que m'honoraria en extrem, però, que no s'adiu amb la vida retirada, retiradíssima que porto».⁴⁷ El segon, des de Barcelona, el 21 de juliol, després d'haver comentat la proposta amb Ferran Soldevila, un altre dels membres designats, apel·la a la situació present a l'interior de Catalunya per a refusar la invitació:

«Només una certa desorientació, gairebé en diria, una certa il·lusió sobre les circumstàncies en què vivim i actuem com a escriptors i com a catalans, ha pogut induir a creure que, posats dins el Patronat de les Edicions Proa seriem més útils que no pas restant-ne fora. Segurament no passaria res; però seria ingenu de descartar que, en un moment determinat, no semblés qui sap quines relacions mantenim, es a dir, que no apareguéssim més sospitosos del que de fet ja som. No ignorem que un simple premi en uns Jocs Florals ha motivat visites i enquestes; un viatge a l'estranger (suposant

42. ANC-525/15.

43. ANC-525/15.

44. ANC-525/15.

45. ANC-525/15.

46. ANC-525/15. A la carta de l'1 de novembre (ANC-525/15), Queralt comenta irònicament a Xuriguera la resposta: «en canvi, m'estranya que em poseu entre aquells amb els quals no cal insistir a en Bosch Gimpera, quan si bé només ofereix el nom (l'agarrat!) en canvi no es recusa com ho feu l'Agelet».

47. ANC-525/15. El 17 de juny (ANC-525/15), Queralt escriu a Xuriguera sobre l'opinió que li mereix l'actitud d'Agelet: «La seva carta, però, dóna peu a què se li insisteixi per a què col·labori també materialment, malgrat ell ja digui per endavant que aquesta col·laboració tingui d'ésser molt migrada... Moltes gotes fan un ciri. Penso que vós, personalment, podeu fer decantar la balança del bon costat».

que s'arribi a aconseguir un passaport) desperta una curiositat indiscreta en certs organismes; una col·laboració en una revista de fora alarma; etc. Naturalment, això no estaria bé de dir-ho ni tan sols de pensar-ho, si no féssim res més. De tot se'ns podria acusar, tret d'inactivitat i d'indiferència; si és lícit de parlar ja d'una nova renaixença entre la joventut, a qui sinó a gent com nosaltres es deu? Tot el que puguem fer per E. P. ho farem igualment, i sens dubte més eficaçment, sense que el nostre nom figuri pomposament en patronats; la qual cosa per una banda, qui sap, ens llevaria una mica de la poca llibertat que encara tenim, i per l'altra, és de témer, que suggeriria pel món que ací gaudim d'una normalitat que, malgrat certes aparences, de fet no existeix».⁴⁸

La contesta a les cartes d'acceptació rebudes, Casals –aclaparat per la feina de preparació dels concerts de tardor que havia de dur a Prada– la deixarà, de nou, a mans de Queralt i de Xuriguera. Unes lletres d'agraïment que es difondran durant el mes de setembre i on es recorda les tasques encomanades als membres del Patronat i que se centren, bàsicament, a aconseguir un suport econòmic per al projecte d'edicions:

«La naturalesa d'aquest suport ha de determinar-lo cadascú. Com més substancial serà, més llibres es publicaran. A més a més dels donatius privats i dels que trametin les Societats, poden organitzar-se recaptés el fruit de les quals, si l'exemple és seguit pertot, pot constituir una aportació apreciable. A la iniciativa dels membres del Patronat correspon el preveure altres mitjans per aportar nous fons a les Edicions Proa a fi que puguin realitzar el seu comès cultural i patriòtic amb la major amplitud possible.

»Al seu temps, els membres del Patronat seran informats de les quantitats rebudes així com de les col·leccions que podran ésser repeses o inaugurades al costat de l'actual. Una altra de les tasques que poden assumir els membres del Patronat és la de procurar augmentar el nombre de subscriptors. En els indrets on ho aconselli la necessitat pot centralitzar-se així mateix la recapta de l'import de les subscripcions per tal d'ésser tramès en bloc a l'administració de les edicions».⁴⁹

Amb tota probabilitat els problemes econòmics que travessarà l'editorial, derivats de l'escassa resposta als volums publicats, incidiran de ple en el fet que el Patronat no acabi de posar-se en funcionament i resti com una utòpica proposta. La prova més evident d'aquest fet és que a partir de 1952 no hem pogut localitzar la més mínima referència a aquest projecte entre la documentació conservada sobre les Edicions Proa.

48. ANC-525/15. Es tracta d'una carta fins avui inèdita. Casals respondrà el setembre de 1951: «Baldament unes circumstàncies, que comprenc molt bé, desaconsellen la presència en aquest Patronat de persones residint a l'interior de Catalunya, tota gestió que vostès puguin realitzar entre les seves amistats en pro d'una ajuda econòmica o de difusió del nostre projecte, serà pregonament estimada». Citem de C.-J. GUARDIOLA, *Cartes de Carles Riba. II: 1939-1952*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1991, p. 539.

49. ANC-525/15.

Les publicacions

Paral·lelament a la represa de l'editorial i a la constitució del Patronat, Josep Queralt planteja començar, amb els ajuts procedents de les subscripcions i d'alguns mecenes, com Rafael Patxot, altres col·leccions a més de l'emblemàtica "A Tot Vent". A la carta esmentada del 25 de març de 1951 Queralt comenta a Xuriguera el primer d'aquests projectes: crear la col·lecció "L'Estela", destinada a «biografies dels nostres homes importants». A proposta de Joan Puig i Ferrer, s'inauguraria amb *Jacint Verdguer. L'home i l'obra*, de Ramon Xuriguera, al qual seguiria *Pitarra*, de Francesc Pujols. Altres volums previstos de "L'Estela" serien *Macià*, de Ventura Gassol; *Maragall*, de Josep Maria Corredor; un llibre –no n'esmenta el títol– de Carles Pi Sunyer; «seguidament quelcom de Rovira i Virgili»; i una biografia sobre Enric Prat de la Riba, que s'hauria d'encomanar.⁵⁰ A la lletra del 5 de juny, aprofitant l'embranchada que sembla prendre el Patronat, Queralt planteja a Xuriguera relançar la col·lecció "Grumet", adreçada al públic infantil, que s'iniciaria amb un text de Carner («me'l té ofert», assenyalat)⁵¹ i que, més endavant, inclouria «alguna cosa d'història de Catalunya, per als petits, i que als grans també plauria».⁵²

Aquests dos projectes no arribaran a quallar i això farà que la producció de Proa s'acabi cenyint, de manera gairebé exclusiva, a la col·lecció "A Tot Vent". A finals de 1951, com es dedueix de la carta del 23 de desembre que tramet Queralt a Xuriguera, pren cos la confecció del segon volum d'"A Tot Vent". Es tracta de *L'home dins el mirall*, de Xavier Benguerel, que havia aconseguit el Premi Edicions Proa a la millor novel·la en els Jocs Florals de la Llengua Catalana celebrats a Perpinyà el setembre de 1950; un veredicta polèmic ja que es tractava d'una obra publicada anteriorment a Buenos Aires, en castellà, la qual cosa feia inoperant els propòsits del premi de donar a conèixer textos inèdits.⁵³ La intenció de Queralt és publicar el llibre cap a la segona quinzena de gener de 1952 després que Benguerel hagi revisat les corresponents proves, «llavors és joc de poques taules, fer les correccions que ell hi hagi marcat, compaginar, rellegir una vegada més amb tota cura (cosa que farem amb Corredor) i... a tirar!» També, per la mateixa lletra, ens assabentem que Puig i Ferrer li lliurarà el volum inicial d'*El pelegrí apassionat* a principis de l'any nou. «Aquest primer volum de l'"A Tot Vent" –escriu Queralt a Xuriguera– format gran, m'han promès a Toulouse de fer-me'l amb un parell de

50. ANC-525/15.

51. El recull a què fa referència Queralt podria ser *El cavall encantat i altres contes*, que no veurà la llum fins el 1978, vuit anys després de la mort del seu autor.

52. ANC-525/15.

53. Xuriguera serà especialment crític amb la participació de Benguerel en els Jocs Florals. Així el 9 d'abril de 1951 s'explana amb Tasis en aquests termes: «Benguerel –acaparador número 1 de premis i accèssits veig que resta fidel a la tradició d'èsser present a totes les competicions. Sé que a la Proa li han recriminat el fet d'haver pres part al seu concurs amb una novel·la ja editada en castellà. Desconec si ha rebut el cent mil francs. En tot cas l'objecte de l'esmentat concurs –degut a la iniciativa de Puig i Ferrer pot ben dir-se que és un tret que ha sortit per la culata».

mesos, o bé un mes i mig. És a dir que el més tard abans de Sant Josep, pot haver-hi ja tres dels sis volums anunciats en la primera sèrie al carrer. I no hi ha pas cap raó que indueixi al pessimisme, sinó més aviat a creure que la sortida dels dos aquests, a poc interval l'un de l'altre, animarà als ensopits... que, malauradament, encara són els més. I qui diu ensopits, diu escèptics o mala llets...».⁵⁴ De tota manera, l'aparició de *L'home dins el mirall* s'acabarà retardant a causa de la correcció de proves que envia Benguerel des de Santiago de Xile: «I quines proves! Hi havia un 50% aproximat del cost de la composició, de treball a corregir... S'ha compromès a pagar-ho tot ell. Però és el temps que em fa perdre, el que em dol!»⁵⁵ Aquesta serà la causa principal perquè la novel·la, tot i dur com a peu d'impremta l'any 1951, no vegi la llum fins ben entrat el 1952.⁵⁶

A inicis de 1953, coincidint amb la gairebé desvinculació de Xuriguera de les Edicions Proa, amb tota seguretat a causa del rumb editorial seguit per Queralt i per Puig i Ferrer de donar a conèixer traduccions i no només autors catalans, es comença a distribuir el volum 95 d'"A Tot Vent", *Laberint*, de Domènec Guansé, les vendes del qual seran escasses, malgrat l'aparició de ressenyes positives.⁵⁷ Sobre aquesta novel·la i l'anterior, de Benguerel, Xuriguera emetrà el seu judici, en una carta a Rafael Tasis el 21 de juliol d'aquest any, en què contraposa les dues obres:

«No he llegit –ni vist el llibre de Benguerel premiat al Joanot Martorell. Per contra conec el que va publicar-li Proa fa un quant temps. El trobo com sempre: bona prosa, però buida. D'altra banda, he llegit el llibre de Guansé publicat també a la Proa. M'ha semblat un Guansé molt millorat, madurat, una novel·la amb bons moments, no mancada d'interès i reeixint a donar contingut humà a situacions i personatges que més aviat semblaven fora de l'home. És, crec, un llibre que comptarà en el camí literari de Guansé».

El volum 96 de la col·lecció "A Tot Vent", la traducció efectuada per C.A. Jordana de la novel·la vuitcentista *L'hereu de Ballantrae* de Robert Louis Stevenson, no apareixerà fins a finals de 1953. Una versió realitzada a la dècada dels trenta i que havia romàs inèdita. Tasis, en una carta a Xuriguera el 28 de febrer de 1954, criticarà

54. ANC-525/15.

55. ANC-525/15. A la mateixa lletra, Queralt assenyala, irònicament, que «la broma costarà uns 50000 francs de més... Ja vaig escriure-li al *potentat xilè* (ell mateix es qualifica així en la seva carta) que em faci un gir de 100 USA a una Banca de Suïssa. Ara veurè si de veritat sap conduir-se com un *potentat* que diu ell... o continuarà essent tan ronyós com fins ara...»

56. Joan Puig i Ferrer elogiarà a Xavier Benguerel la novel·la en una lletra de l'1 d'octubre de 1952: «Bell llibre el vostre, escrit admirablement, hom ho reconeix, Benguerel. Tindrem un èxit. [...] El vostre llibre és potser més una bella obra literària que altra cosa. Està, però, tan bé. Segons la tècnica i concepció de la novel·la preferides dels catalans. Primer de tot l'estil, l'obra literària per damunt de tot». L. BUSQUETS I GRABULOSA, «Epistolari entre Joan Puig i Ferrer i Xavier Benguerel (1949-1953)», p. 165. Un altre comentari favorable a *L'home dins el mirall* és el de Josep ROURE-TORENT, «Lletres», *Pont Blau*, núm. 9, juny de 1953, p. 159: «L'autor presenta un tema, o millor dit, un personatge, amb ambició novel·lística universal, i posa tot el seu art a examinar fins al fons la complicada i torturada psicologia del protagonista».

57. Valgui com a mostra el comentari de J. ROURE-TORENT, «Lletres», *Pont Blau*, núm. 8, abril de 1953, p. 120: «Novel·la amarga i arran de l'existencialisme, Guansé domina el tema, els personatges, l'estructura i l'estil i ha ofert la millor obra, fins ara, de la seva producció literària».

el programa de publicacions previst per Queralt. A més de censurar la producció de Puig i Ferrer, es plany que Proa no posi l'accent en la narrativa contemporània:

«Malgrat la suspensió de la regularitat de Proa, han tingut temps per a publicar aquella novel·la de Stevenson que tenia traduïa fa gairebé vint anys en Jordana. Per anar a muntar una editorial a l'exili, no em sembla la cosa més indicada publicar llibres del segle passat, que tothom ha pogut llegir en castellà, i que haurien pogut passar perfectament sota la censura actual. Si ho haguessin aprofitat per a traduir Faulkner, Sartre o Moravia, Silone o Graham Greene, hauria comprès que donessin traduccions. Però Stevenson i George Sand, com anuncien, em sembla impropis. Pel que es refereix a l'obra monumental de Puig i Ferrer, al número de gener de *Pont Blau* (que suposo deveu rebre) podreu llegir una doble crítica d'*El pelegrí apassionat*, signada respectivament per Joan Fuster (un valencià molt intel·ligent i preparat, el millor valor actual del Regne) i per mi. Ja veureu que no sóc gens benèvol».⁵⁸

A la lletra de resposta del 3 de març Xuriguera mostrarà el seu acord amb les opinions expressades per Tasis, alhora que ressalta que l'objectiu primordial de Proa hauria d'haver estat el de publicar «llibres que esperen als calaixos»:

«Teniu molta raó quan dieu que no valia la pena que Proa fes llibres a l'exili per a publicar traduccions franceses que tothom ha llegit en altres llengües i que no interessaven ningú. Altres amics s'han planyut d'això en termes idèntics. Amb tants llibres que esperen als calaixos l'ocasió de poder sortir, aquesta ximpleria de la Proa no té justificació. Comprendreu si a mi personalment em sap greu aquesta lleugeresa que vàreig mobilitzar amics francesos que són els que varen obtenir la llicència de poder editar a Proa. Així, un cop obtingut el permís, en lloc d'encarrilar les coses pel camí que m'havia estat promès que seguirien, varen emprendre la via que malauradament coneixem. Ja us explicaré això, un dia, de viva veu i jutjareu tot el que s'ha desaprofitat en un temps que tanta falta fa que s'aprofiti tot».

Tasis, amb la seva habitual ironia, resumeix el contingut d'aquest diàleg epistolar a la carta del 29 de març. Com Xuriguera, pensa que Proa s'hauria de limitar a les obres inèdites que no es poden publicar a l'interior de Catalunya o bé a autors estrangers representatius de la literatura del segle XX:

«És, com dieu, una ximpleria la publicació de novel·les estrangeres de fa cent anys a la Proa. Si d'alguna manera s'hauria pogut justificar la pensada i el diguem-ne mecenatge "pro domo sua" de P. i F. Hauria estat publicant obres inèdites i impublicables a casa nostra; sé que n'hi han estat ofertes de ben interessants o bé d'autors estrangers moderns que es troben en igual situació d'interdicte en aquestes latituds. Ara, que no sé quants exemplars es fa la il·lusió de vendre en Queralt del seu *Hereu de Ballantrae* ni de cap *Mare du diable* que se li acudi de publicar. Al preu que surten aquests llibres i amb la dificultat de rebre'n, ni els col·leccionistes de l'antiga "A tot vent" s'hi podran engrescar».⁵⁹

58. ANC-525/15.

59. ANC-525/15. Uns arguments semblants als de Tasis i de Xuriguera els exposa Josep Roure-Torrent a la ressen-

El següent volum de la col·lecció “A Tot Vent”, el número 97, ja no apareixerà fins el primer semestre de 1955. I serà novament la traducció d’una obra vuitcentista: *L’estany del diable*, de George Sand, a càrrec de Just Cabot. A la carta de 30 de maig Queralt informa a Xuriguera de la propera sortida d’aquest llibre i d’un nou lliurament d’*El pelegri apassionat*:

«Per la meua part, ben aviat us trametré el volum 97, *L’estany del diable* de la Sand, en la traducció de Just Cabot. Per cert que entre unes coses i altres, aquest volum ha sofert endarreriment. Jo volia donar-lo el més tard pel març... i ja som a darrers de juny [sic] i encara no en tinc exemplars. Penso, però, tenir-los aquesta setmana entrant. I seguidament, el quatrè llibre del senyor Puig, *Vells i nous camins de França*, que ja estant component. Procuraré tenir-lo per a darrers de setembre. I així, anar fent a mesura de les possibilitats, que no són pas massa satisfactòries».⁶⁰

Amb posterioritat a la novel·la de Sand, Queralt publicarà només dos volums dins “A Tot Vent”: *El mar escolta*, de Joan Garrabou, un autor jove i gairebé inèdit, el 1957, amb un pròleg de Manuel de Pedrolo;⁶¹ i *Homes i ratolins*, de John Steinbeck, guardonat de feia poc amb el Nobel de Literatura, el 1964, en una versió del mateix Pedrolo.

Per tal de sufragar les despeses de l’editorial, Queralt acceptarà d’editar, seguint el mateix plantejament de *La llegenda de Pablo Casals*,⁶² textos d’autors catalans que hagin pagat prèviament l’edició. Així, el 1953, fora de col·lecció, surt a la llum la novel·la psicològica *Quan es desperten els sentits...* de Maria Gispert Coll.⁶³ I a inicis de 1961 el poemari de Josep Carner Ribalta *Les gràcies terrenals i altres poemes (1928-1958)* dins la col·lecció “La Mirada”; un recull que havia guanyat el premi Joan Maragall en els Jocs Florals de la Llengua Catalana celebrats a Buenos Aires l’any anterior.⁶⁴ Carner

ya de *L’hereu de Ballantrae* apareguda a *Pont Blau*, núm. 19, maig de 1954, p. 162: «No sabriem acabar aquesta nota, però, sense adreçar unes cordials paraules als editors: si en la seva primera època de normalitat a Badalona primer i a Barcelona després, constituïa un bon criteri alternar en la Biblioteca “A Tot Vent” obres d’autors catalans amb traduccions, en el període actual, i encara que la col·lecció tingui continuïtat en una altra població catalana, Edicions Proa s’hauria de limitar a la publicació exclusiva d’obres dels nostres escriptors: vivim en una situació anormal que fa que els prosistes catalans no trobin fàcilment editors i, per altra banda, precisament a causa d’aquesta anormalitat, l’estat econòmic de les nostres editorials no és prou folgat per poder incorporar a la nostra literatura destacats autors estrangers moderns, que és el que cal al moviment literari de qualsevol país quan no hi ha la possibilitat de presentar un volum gran de traduccions que pugui fer conviure en les noves edicions escriptors estrangers antics i moderns».

60. ANC-525/16.

61. La novel·la de Garrabou serà objecte de dues elogioses crítiques a *Pont Blau*: V. RIERA I LLORCA, *Recensions*, núm. 61, novembre de 1957, p. 385-386; i G. GOMILA, «Sobre *El mar escolta*», núm. 66, abril de 1958, p. 141.

62. Queralt intentarà repetir la jugada del llibre de Conte (del qual, el 1955, se’n publica una segona edició) amb un altre assaig en francès, *Un esprit méditerranéen*, Joan Maragall, de Josep Maria Corredor, que no assolirà, ni de bon tros, l’èxit de vendes del seu precedent.

63. Un comentari no gaire favorable a aquesta obra sobre l’adolescència femenina el va efectuar Josep Roure-Torrent, a la secció «Recensions», *Pont Blau*, núm. 18, abril de 1954, p. 123-124.

64. El poemari no porta lloc ni data d’edició, tot i que, tipogràficament, respon als volums publicats dins aquesta col·lecció abans de la guerra. Hem localitzat dues ressenyes d’aquest recull: la primera, de Pere Guilanà, a la secció «De França estants», *Ressorgiment*, núm. 536, març de 1961, p. 8698; i la segona, signada per M[arc] H[urtado], a «Recensions», *Pont Blau*, núm. 104, juny-juliol de 1961, p. 220-221.

Ribalta ja havia ofert a Queralt, com ens revela una carta datada el 27 de desembre de 1955, tres de les seves novel·les inèdites per a la sèrie “A Tot Vent”: *Sícoris*, la història del riu Segre a l'època de les grans construccions hidràuliques; *Interludi marí*, “tirant cap als temes de Joseph Conrad”; i *Rei o res*, biografia novel·lada del descobridor balaguerí Gaspar de Portolà. I, posteriorment, el 5 d'abril de 1958, la traducció íntegra i en vers de la poesia completa de Paul Valéry.⁶⁵ De la mateixa manera, l'escriptor sabadellenc Ramon Bardés proposarà a Queralt, també sense èxit, el 8 de juny de 1960, la novel·la *Sense esperança* per a la col·lecció “A Tot Vent” ja que l'edició anterior de l'obra, dins la “Biblioteca Sabadell”, s'havia exhaurit.

D'entre els textos editats per Proa a Perpinyà, va ser *El pelegrí apassionat* on Queralt va esmerçar la major part dels seus esforços: el primer volum, *Janet vol ser un heroi*, va aparèixer el 1952; l'onzè i el darrer que es va publicar a l'exili, *Pel camí dels desgreuges*, el 1963.⁶⁶ A més, el cicle novel·lístic de Puig i Ferrer va ser l'únic text aparegut dins el format gran de la biblioteca “A Tot Vent” –la gran innovació de les Edicions Proa a Perpinyà– tot i que en els prospectes s'anunciava que inclouria «obres catalanes i estrangeres de llarga extensió com són certes novel·les modernes, tan valuoses, d'alguns autors anglesos, americans, alemanys...». La recepció immediata d'*El pelegrí apassionat* no va estar exempta de polèmica, sovint per motius extraliteraris, ja que va planar-hi la sospita d'haver estat publicat amb els diners guanyats pel seu autor –segons exiliats, com Rafael Tasis o Ferran Canyameres–, de manera il·legítima en temps de guerra. En podem donar una mostra de les opinions divergents mitjançant les cartes conservades en els arxius de Josep Queralt i de Ramon Xuriguera. Lluís Ferran de Pol, per exemple, efectua una valoració elogiosa del material fins llavors publicat en una lletra adreçada a un preocupat Puig i Ferrer el 27 d'agost de 1952:

«Em sorprèn descobrir-vos en certa manera preocupat per si us estimen o no us estimen i per si sou recordat com a escriptor. Ho dieu seriosament? No és fàcil que se us pugui oblidar, en primer lloc perquè la vostra obra no és de les que es deixen de racó; teniu escrites pàgines que comptaran sempre i elles ja parlaran prou alt perquè no siguin oblidat; en segon lloc vós vau dirigir i encoratjar –junt amb l'amic Queralt–, una de les realitzacions més sòlides i necessàries de Catalunya; i en tercer lloc vau saber donar la mà a més d'un escriptor jove i desconegut, com és el cas de l'Arbó. Jo de vós no em preocuparia gens l'amor o desamor dels altres».⁶⁷

A l'epistolari entre Ramon Xuriguera i Rafael Tasis, en canvi, és fàcil trobar-hi comentaris negatius. Així Tasis, després de la lectura dels dos primers volums, criti-

65. Les lletres de Carner Ribalta a Queralt es conserven a l'IFCT-UP. La novel·la *Gaspar de Portolà* la publicarà l'Editorial Selecta el 1971 mentre que *Sícoris* ho faran les Edicions Dilagro, de Lleida, el 1981. *Interludi marí*, en canvi, roman encara avui dia inèdita. També Selecta editarà el 1961 amb el títol de *Poesies completes* la traducció de l'obra de Paul Valéry.

66. La resta de volums de *El pelegrí apassionat* i la seva data de publicació a Perpinyà són els següents: *Homes i camins* (1952), *Janet imita el seu autor* (1954), *Vells i nous camins de França* (1956), *Els emotius* (1956), *Demà...* (1957), *Les profanacions* (1958), *Els amants enemics* (1959), *La traïció de Llaveneres* (1961) i *El penitent* (1962).

67. IFCT-UP.

ca, a la lletra del 12 de juliol de 1953, que l'obra no sigui més que un pretext de Puig i Ferrer per passar comptes amb els que considera els seus enemics:

«I els dos volums publicats, fins ara, del Janet puig-i-ferreterià? D'aquesta darrera obra només puc dir-vos que em sembla molt més pròxima de *La farsa i la quimera* que del *Cercle Màgic* i que em sembla que donarà més despeses i descrèdit al seu autor i editor que no pas la glòria que pretén d'aconseguir amb el seu *roman-océan* i els diversos *règlements de comptes*, que particularment al segon volum, comencen a fer-se amb els enemics o exàmits de Puig i Ferrer. És lamentable aquesta manca d'autocrítica, fet i fet indelicada, per no dir pitjor, que ha fet l'antic vagabund dels *Camins de França*, el milionari capaç de pagar l'edició dels deu volums del *Pelegrí apassionat* i de viure llargament durant quinze anys del producte de les operacions bèl·liques realitzades a París mentre que els seus compatriotes passaven gana, guerra i bombardeigs».⁶⁸

Xuriguera contesta pocs dies després, el 21 de juliol. A la resposta, remarca el nul interès que li ha despertat l'obra, qualificant-la de «literatura falsament transcendental»:

«Quan a l'opus puig-i-ferreterià, conec el primer volum i estic veient el segon. Per a ésser més exacte us diré que no vàreig poder acabar de llegir el primer més que fent un gran esforç, i el mateix m'està passant en la lectura del segon. Els problemes que es plantegen els personatges –tal com se'ls plantegen– no tenen per a mi cap interès. Són exaltacions d'éssers primaris insuportablement orgullosos i ignorants. L'autor no és prou genial per a fer-se perdonar el desequilibri, i sobretot les repetides proves de mal gust de la narració no solament són injustificables sinó que són repel·lents. Tot plegat, el complex dostoievskià-pirandellià que sembla ésser la gran ambició de l'autor no és en la realitat de l'obra més que una trista paròdia pretensiosa i ensopida. No sé com ho veieu vós però jo em sento a mil llegües d'aquesta literatura falsament transcendental, beneïta a força de divagar en l'excessiu, enutjosa a còpia de repetir-se, rancuniosa contra el normal, l'equilibri, la disciplina intel·lectual, la civilitat, les relacions amb el món –i aquest és potser un dels secrets de l'animositat de P. i F. contra tot allò que no és exaltat i primari– malfiada i alhora proçaç per tal com respon a una barreja excitada de complex d'inferioritat i d'ensuperbiment. El simbolisme de caràcter nacional i fins universal que a estones atribueix a determinats personatges, és grotesc i per damunt de tot, aquesta incessant transposició de l'home i del personatge literari –tan interessant en Pirandello i en Unamuno– és un cent peus gratuït i absolutament insuportable».⁶⁹

I Xuriguera es refermarà en aquests arguments, en una carta a Tasis del 3 de març de 1954, a propòsit de dos articles sobre *El pelegrí apassionat* (un de Tasis i l'altre de Joan Fuster) apareguts en el número de gener de la revista mexicana *Pont Blau*:

68. ANC-525/15.

69. La resposta de Tasis del 30 de juliol (ANC-525/15), serà sintètica i, alhora, contundent: «D'acord totalment amb el vostre magnífic anàlisi de l'opus P. i F.». I, més endavant, remata el 10 de setembre (ANC-525/15): «Jo vaig fent llegir a tothom –amb general aplaudiment– el vostre judici sobre la novel·la-ocèa de Puig i Ferrer. Aquest segon volum, realment, l'haurà deixat llest com a esperança de la nostra literatura».

«He llegit el vostre article sobre els dos volums de Puig i Ferrer. Trobo el què dieu molt encertat. La filiació cervantina –en el desig almenys– que indiqueu així com el joc entre biogràfic i de trasposició d’altres summes novel·lístiques em sembla atinada i les reserves que feu em semblen molt justes. El que avanceu al final de l’article per a quan surtin els volums de veritable “liquidació de comptes” no deixarà de produir una certa inquietud a l’autor. Sóc del parer, però, que és així com cal parlar de les coses: jugant net i francament. L’article de Fuster també està bé».⁷⁰

La mort de Puig i Ferrer, el febrer de 1956, no aturarà la discussió sobre l’obra. I aquest serà un tema recurrent a *Pont Blau*, entre el juny de 1959 i el desembre de 1961. El director de la publicació, Vicenç Riera i Llorca, escriu a Queralt el 21 de juny de 1959 una carta en què, a banda de felicitar-lo pel projecte de publicació del cicle novel·lístic de Puig i Ferrer, li exposa la dificultat de trobar crítics que la comentin a la revista (siguin favorables o no) ja que «*El pelegrí apassionat* no és una obra que es pugui deixar en la indiferència. [...] És una obra que ha de ser discutida des de molts punts de vista i que mereix l’atenció de tothom que llegeixi català»:

«Em sorprèn que l’obra sigui tan poc comentada i temo que fins i tot menys llegida del que mereix. Jo em trobo amb dificultats per a trobar crítics que vulguin comentar-la a *PB*. Uns em diuen que no han tingut temps de llegir els darrers volums; altres, que hi haurien de fer massa retrets i prefereixen abstenir-se... He optat, a la fi, per acceptar tota mena de crítiques, d’acord amb el projecte que us exposaré de seguida. Sé de qui compra els volums i els desa a la biblioteca per a llegir-los, sembla, quan l’obra serà totalment publicada. Com que ningú no en parla, temo que no adquireix la difusió que hauria de tenir. Per això, d’acord amb l’amic Fabregat, hem iniciat a *PB* una discussió de l’obra, amb comentaris favorables i adversos, que espero servirà d’estímul a crítics i lectors. La primera crítica que hem rebut –es publica al número de juny– és adversa per consideracions polítiques; no és pròpiament una crítica literària. No és estrany i això no queda del tot fora del nostre projecte, perquè, com dic en una nota al mateix número, la discussió de l’obra pot convertir-se en el judici de la nostra època. Demano comentaris sobre el conjunt de l’obra publicada fins ara o sobre volums isolats; o sobre aspectes de l’obra: estil, ambient, personatges...; o sobre les suggestions que provoqui sobre la vida catalana en l’època descrita en l’obra...».⁷¹

70. Cal dir que el 13 de gener de 1954 Josep Queralt havia escrit a Lluís Capdevila sobre l’opinió que li mereixien les dues ressenyes de *Pont Blau*: «En el número de gener hi ha dues crítiques sobre *El pelegrí apassionat*. L’una és d’aquell tifa antediluvià de Tasis, en la qual *passa la maroma* per tal d’estar dintre la línia d’escriptors que fan la viu-viu allà a l’“Imperio”, agafant-se-la amb un paper de fumar i assistint a missa de dotze i a les processons... Naturalment, intenta rebotar en Puig; mentre que seguidament va inserida en el mateix número una altra crítica d’un valencià, Joan Fuster, que és molt objectiva i molt remarcable. Ja no cal dir que el tifa, tot i la seva suficiència, queda *apagao*, com diu “Serafín el Pinturero”...!» Reproduïm aquest passatge de Just ARÉVALO I CORTÉS, *Estudi i edició d’una tria de l’epistolari conservat als arxius familiars de Lluís Capdevila*. Treball de recerca dirigit per Jordi Castellanos. Universitat Autònoma de Barcelona, 1995, p. 100.

71. IFCT-UP.

Riera i Llorca, entre els exiliats a França que considera adients per a dur a terme aquesta tasca crítica, esmenta els noms de Gumersind Gomila, Domènec de Bellmunt i Ramon Xuriguera. Només Gomila, amb un parell de textos apareguts en els números d'abril i de maig de 1960 de la revista, en què elogia l'obra i la personalitat de Puig i Ferrer, atindrà la petició.

El debat entorn d'*El pelegrí apassionat* tindrà el seu punt àlgid a *Pont Blau* amb l'aparició d'un nou article de Rafael Tasis, «Els complexos del profanador», en el número de gener de 1960, a propòsit del volum setè, *Les profanacions*. Els durs comentaris de Tasis tindran una resposta ràpida en una carta oberta que adreçarà Queralt a Riera i Llorca el 19 de març.⁷² L'editor –a banda de recordar que Puig i Ferrer havia publicat a Tasis la seva primera novel·la a la col·lecció “A Tot Vent” i que li havia encarregat traduccions de l'anglès abans de la guerra– recrimina que s'aprofiti la ressenya per blasmar la figura de Puig i Ferrer perquè no «es limita a consideracions exclusivament literàries, sinó que ataca d'una manera despietada i violenta la memòria d'un escriptor mort».⁷³ Riera i Llorca no donarà a conèixer la lletra de Queralt, com era la intenció d'aquest: malgrat que «els mòbils de la carta són la lleialtat i l'estimació de l'autor, Josep Queralt, a la memòria del seu col·laborador i director literari durant molts anys, de les Edicions Proa, Joan Puig i Ferrer, [...] no ens sentim inclinats a publicar la carta de l'amic Queralt –fet i fet redactada en termes correctes– per la mateixa raó que no hem publicat altres notes, creiem de justícia fer públic que Josep Queralt, impulsat per uns sentiments que l'honoren, defensa la memòria del seu amic i antic col·laborador».⁷⁴ Una discussió a la qual també s'hi afegirà Josep Villalon que, en una carta a Queralt el 5 d'abril, desaprova la manca d'imparcialitat de Tasis a l'hora de jutjar l'obra i qualifica la seva actitud envers Puig i Ferrer de “punyalada”:

«La seva violenta crítica l'anomeno punyalada perquè en parlar de l'obra pòstuma del nostre més gran novel·lista s'oblida gairebé per complet de la seva missió de crític literari –moltes coses del qual m'havien plagut força i fins m'havien entusiasmat, escrites de Barcelona estant–i se les emprèn a l'home –amb tots els defectes d'home com en tenien altres il·lustres homes de lletres mundials (de François Villon a Baudelaire i Rimbaud, passant per Beaumarchais, Poe i tants d'altres que no cal

⁷² Per tal de copsar millor els motius de la rèplica de Queralt, reproduïm un passatge, ben eloqüent, de la ressenya de Tasis, «Els complexos del profanador», *Pont Blau*, núm. 87, gener de 1960, p. 365: «I ací toquem un altre complex del nostre escriptor: el de la culpabilitat que li dicta el seu íntim convenciment d'haver guanyat d'una manera indigna la seva fortuna. L'home es sent culpable i indigne; doncs, bé, tots els polítics galidons, tota Galidònia serà culpable i indigna. A còpia d'abocar paletades de fems damunt el país, Janet Masdeu s'imagina que la seva culpabilitat quedarà amagada i qui sap si perdonada i tot. És una obsessió, que ha fet fer, en vida, a l'escriptor, lamentables gestions i l'ha impulsat a comprometedores confidències».

⁷³ IFCT-UP. En un altre passatge de la carta, Queralt indica: «Deixo de banda les violències d'expressió, i referent a aquest punt em limitaré a preguntar al senyor Tasis si coneix gaires crítiques literàries de reconeguda solvència que acostumin a parlar de complexos de “fill-de-puta” en referir-se a un fet del qual a l'autor d'un llibre no li correspon cap responsabilitat».

⁷⁴ V. RIERA I LLORCA, «Revisió», *Pont Blau*, núm. 90, abril de 1960, p. 126-127.

citar)–, com si volgués venjar el seu amic “Llavaneres”, ai! Canyameres, i altres desferres morals de la nostra generació, i s’oblida gairebé per complet de tot allò que, literàriament parlant, és una deixa valuosa per a la nostra literatura –en general literatureta– del segle XX». ⁷⁵

Per últim, val la pena assenyalar una valoració del cicle de Puig i Ferrerter radicalment diferent a les que hem observat a l’epistolari entre Tasis i Xuriguera. Serà la que expressa Lluís Capdevila, des de Poitiers, on exercia de professor de llengua i literatura a la universitat, a les diverses cartes que tenen com a receptor Josep Queralt. En una d’elles, datada l’1 de novembre de 1964, l’aparició del volum onzè, *El Penitent*, esdevé el punt de partida per elogiar les novel·les que conformen *El pelegrí apassionat*:

«El fet és que, amb caigudes que no compten al costat dels grans encerts, *El pelegrí apassionat* és una novel·la molt important de la novel·lística catalana. I el fet és que l’home Puig i Ferrerter ha possibilitat la reaparició de les Edicions Proa a l’exili. Entre Ventura Gassol i Joan Puig i Ferrerter, l’un cantant Catalunya cada Nadal i l’altre subvencionant les Edicions Proa i publicant *El pelegrí apassionat*, em quedo amb Puig i Ferrerter... malgrat no estar sempre d’acord –i em dol– amb moltes coses de les que diu en la novel·la i hauria valgut més que no digués. Llàstima que els volums d’aquesta novel·la i els de les altres novel·les no els puguin llegir a Catalunya». ⁷⁶

El final d’una etapa

Els problemes econòmics, derivats de l’escassa venda dels llibres i del fracàs de les subscripcions que consistia a avançar els diners de la primera sèrie de la col·lecció “A Tot Vent”, seran la causa fonamental que explica per què el projecte de les Edicions Proa a Perpinyà no arribés a reeixir. Ja ho havien assenyalat, de manera privada, Xavier Benguerel, Rafael Tasis i Ramon Xuriguera el 1950, abans que l’editorial publicués *El Ben Cofat i l’Altre*, de Josep Carner. El primer, en una carta adreçada a Joan Puig i Ferrerter el 3 d’octubre, afirmava: «Jo, particularment, sóc escèptic quant a somoure l’apatia dels catalans escapats pel món, però la fe fa miracles i, sobretot, la fe que s’acompanya de competència i d’intel·ligència com és el vostre cas i el de Queralt». ⁷⁷ El segon, molt més contundent, en una lletra a Xuriguera l’1 de novembre, posava l’èmfasi en el sistema de subscripcions que definia com «una fantasia volcànica»:

«He vist els prospectes de la represa d’Edicions Proa, i tot plegat em sembla d’una fantasia volcànica, sobretot si per a dur-ho a terme demanen per endavant

75. IFCT.

76. IFCT-UP.

77. L. BUSQUETS I GRABULOSA, «Epistolari entre Joan Puig i Ferrerter i Xavier Benguerel (1949-1953)», p. 167.

subscripcions. A l'interior, si en troben mitja dotzena, ja faran prou –vull dir que paguin per endavant– la gent està escamadíssima. I no parlem ja de subscriure's amb quantitats importants. Jo tinc l'experiència de l'editorial d'en Ragasol i de la venda dels llibres de l'Artís. L'edició en català, que a casa nostra i en època normal difícilment era un afer interessant, feta a l'estranger avui i sense possibilitats de venda regular i pública a Catalunya és pura utopia, si no és comptant amb un mecenes disposat a obrir la bossa –i sembla que no és pas el cas del Sr. Puig i Ferrer. En tot cas, en Benguerel ja ha tingut el premi, i aquests cent mil francs no els hi treu ningú». ⁷⁸

Xuriguera, responent a Tasis, el 27 de novembre, estendrà la crítica al pla de publicacions de la primera sèrie, ja que li semblava l'embolcall perquè Puig i Ferrer tragués del calaix *El pelegrí apassionat*:

«Admiro que entremig dels tràfecs de l'existència aneu fent feina literària. Corresponent a la vostra confiança us diré que jo també he tramès una novel·la al concurs de Mèxic. No he volgut fer-ho als Jocs de Perpinyà a desgrat d'haver-m'ho demanat. Entenc que una editorial que vulgui ressuscitar s'ha de traçar el seu sistema de viure sense barrejar cap carta. Els Jocs ja fan el seu paper per ells sols. Una editorial, si disposa de mitjans per a estimular la producció catalana en aquests temps de penúria, val més que obri una altra porta en lloc de soplujar-se a casa d'un altre. No és aquest, però, al meu entendre el sol error de l'esmentada editorial. Llegiu l'anunci de la primera sèrie de volums. Si m'endevineu l'orientació us agrairé que me l'expliqueu car jo me'n sento incapaç. A no ésser que tot sigui posat en joc –el nom de Carner i tot a desgrat de no ésser novel·lista– per a fer el marc a “Les novel·les de Janet Masdeu”. I ja no parlo del capítol de finances perquè els comentaris que hi feu en la vostra lletra em semblen plens de raó».

Novament, les cartes dels arxius de Josep Queralt i de Ramon Xuriguera ens aporten informació de primera mà sobre els problemes econòmics que van somoure l'editorial. Així, Queralt comenta a Xuriguera, l'1 de novembre de 1951, que les vendes d'*El Ben Cofat i l'Altre* no són les que esperava: «Ara comença a rajar. No perxò, en les proporcions en què seria convenient». En aquesta lletra, també li dóna a conèixer un nou projecte per captar més subscriptors, que consisteix a difondre una segona circular, acompanyada del volum de Carner:

«De totes maneres, tinc projectada una altra circular, complement de la primera, (de la qual us adjunto còpia) per tal de *posar la pistola al pit* als qui fan el ronsa. Això és, anunciar-los-hi que els envio el llibre *contre remboursement*, perquè em faig càrrec que les seves ocupacions i els múltiples motius de distracció que dóna el

78. ANC-525/15. També Joan Oliver serà crític amb les subscripcions. Així ho expressa en una carta a Xavier Benguerel, a propòsit de l'aparició de *L'home dins el mirall*, l'1 de febrer de 1951: «Figura't que demanen al subscriptor l'import de sis volums per endavant. Sé de bona tinta que de diners van molt escassos i que el matabrits [Puig i Ferrer] no pensa posar-hi ni un ral. Temo, doncs, que el teu mirall estarà qui-sap-lo entelat quan el posaran en posició de poder reflectir la llum del dia. A més, com volen que el subscriptor els giri els diners? Des d'aquí no pot ser i des d'Amèrica, què?». Citem de X. BENGUEREL i J. OLIVER, *Epistolari*, p. 284-285.

viure diari, no els ha donat lleure de passar per correus i fer-me el gir o “versement” en el meu CCP. Aquest procediment (que podria donar millor resultat –coneixent la psicologia de la nostra gent a l’exili que no pas el primer emprat demanant-los-hi d’anticipar l’import del llibre amb l’afegitó de tenir que passar per correus), tal vegada dongui, tal com he dit, un resultat més efectiu. Sobretot que, enlloc de proposar-lo a tots els residents a França dels quals tinc les adreces, el provaré primer amb un centenar d’ells. A veure quin resultat n’obtindrè... Cal acudir a tots els mitjans, per tal d’engargolar-los-hi el llibre...!».⁷⁹

Una de les personalitats a qui Queralt demana ajut econòmic és Rafael Patxot. En una extensa carta que li escriu el 16 de desembre, aprofita l’ocasió per, a més d’agrair-li la subscripció i explicar-li les vicissituds que han sofert ell i la seva família, fer-li patent la importància de les Edicions Proa abans de 1939 i, en especial, la col·lecció “A Tot Vent”. La seva situació d’exiliat fa que Queralt es defineixi «com el darrer editor», però «abans i ara, no m’ha guiat altre entusiasme que el de servir la nostra llengua literària, perquè és la manera que jo tinc més a la mà de servir els meus ideals».⁸⁰

El resultat de les peticions de Queralt, tant als destinataris de la segona circular com a Patxot, no donarà el fruit desitjat. El 23 de desembre notifica a Xuriguera que «per ara, de les cartes cursades, només he rebut jo resposta de dues persones». En aquesta lletra, l’editor apunta nous procediments per augmentar el nombre de subscriptors. I aquests passen per continuar insistint sobre la bondat del producte entre els exiliats a França:

«Aquest mes he posat a prova els catalans residents a França: he fet dues *operacions* (és el mot de moda), la una sobre la regió de París, l’altra a províncies. La de París només m’ha donat un 47%. La segona, la de províncies, ha donat fins el dia d’avui –encara no ha completament finit– el 63%, resultat més animador. Es tracta de que prèvia circular anunciant l’*enviu* i demanant que li digui fet bona acollida he fet l’una darrere l’altra dues expedicions de cent exemplars cada una, contra reemborsament. Vist el resultat d’aquesta darrera –la primera sobre París donà un percentatge molt elevat d’adreces nul·les– estic decidit a anar continuant amb totes les adreces que tinc d’ací França que són unes dues mil. Si la tercera operació no dóna igual bon resultat que la segona, llavors pararé el carro... Vull, però continuar l’experiència de cent en cent. Rebo lletres de protesta pel procediment i altres –les més d’encoratjament. Els uns s’enfuriemen i protesten... els altres diuen que el procediment els ve molt bé perquè els estalvia d’anar a correus a fer el *mandat* i es troben amb el llibre a casa, pel mateix preu que a la llibreria. Per això, havia pensat que estaria molt bé destinar alguns francs més a distribuir una circular per a tots els que han acceptat el reemborsament, donant-los-hi les gràcies per l’ajut a Proa que significa i representa la seva bona voluntat, i dient-los-hi el gran bé que fa a la llengua literària, etc., etc. Una circular precisa,

79. ANC-525/15.

80. ANC-525/15.

no molt extensa, però que els deixés satisfets i un xic engraïts i els predisposés a considerar-se *protectors* de Proa. Així podria jo al sortir el llibre de Benguerel, anar-hi *carrément* i portar-los-hi el segon llibre a casa, segur de que pocs serien els que refusessin el paquet. Si teniu un moment de lleure, voldríeu pensar-hi un xic i quan en trobéssiu l'embocadura redactar-me'n l'esborrany? A veure si de mica en mica anem trobant el sistema de fer-los-hi prendre gust, novament, als nostres volums».⁸¹

Les noves propostes tampoc arribaran a quallar entre el nucli d'exiliats. Josep Carner Ribalta, des de Los Angeles, en una lletra a Queralt el 26 d'abril de 1952, es fa ressò de la manca d'èxit de les subscripcions:

«No em sorprèn el panorama que em pinteu en els afers editorials. És de lamentar, però, que els catalans siguin tan poc conscients d'esforços patriòtics com el vostre. Potser heu pecat de no insistir com caldria per donar a conèixer els vostres volums. A Nova York, com mencioneu, ha d'haver-hi almenys 10 catalans interessats en la vostra col·lecció "A Tot Vent". No us desanimeu. Busqueu la manera de fer reaccionar la gent».⁸²

I Ferran de Pol, a la carta a Puig i Ferrer del 27 d'agost, exposa lúcidament les causes de la pobra resposta a les subscripcions: «sense premsa, sobretot revistes, la més lícita i honesta propaganda és impossible i això fa difícil tota expansió veritable».⁸³

Com es pot anar observant, els problemes econòmics de l'editorial es van anar agreujant al llarg de 1952. I a aquesta delicada situació se li afegirà la greu malaltia de la muller de Queralt —una afecció cardíaca— cosa que farà que l'editor es dediqui, com explica a Xuriguera el 27 de gener de 1953, només «a la confecció dels llibres que tenia en fabricació». Aquest mateix any un desconegut T. D. signarà l'article «La biblioteca "A Tot Vent"» a la revista parisenc *Vinçle* en què reclama la participació dels exiliats en el redreçament de les Edicions Proa: «els qui residim més o menys transitòriament fora de casa nostra, tenim l'obligació d'aportar el nostre concurs a tota obra ben orientada que serveixi la nostra cultura. És un deure, si més no per tranquil·litat de la nostra consciència».⁸⁴ Pel que fa referència als subscriptors, la informació extreta del fitxer on Queralt anotava les seves dades personals i els llibres enviats és altament significativa: dintre de l'estat francès, la majoria residien a París i voltants, i a les regions del sud i, més en concret, a Tolosa i a Perpinyà; d'entre els països del continent americà destaca Colòmbia; per últim, remarcar que dins el territori espanyol, el nombre de subscriptors era escàs.⁸⁵ Val a dir que els corresponsals

81. ANC-525/15.

82. IFCT-UP.

83. IFCT-UP. J. SERRATS a «Les edicions Proa a l'exili o la tasca obstinada de Josep Queralt», p. 12-17, ens indica el resultat del buidatge efectuat en el diari *L'Indépendant* entre 1950 i 1953. Els resultats són força migrats ja que només hi ha dues ressenyes: una de Gumersind Gomila al llibre de Carner (16-IX-1951) i una altra de Charles Henry Reymont de la novel·la de Benguerel (10-VI-1952).

84. T.D., «La biblioteca "A Tot Vent"», *Vinçle*, núm. 10, juliol de 1953, p. 10.

85. El fitxer es conserva, com la resta de papers de l'editor, a l'IFCT-UP. Les dades procedeixen de l'article de J. SERRATS a «Les edicions Proa a l'exili o la tasca obstinada de Josep Queralt», p. 32-34. Sorprenentment a Veneçuela hi havia sis subscripcions, a Mèxic i Xile dues, i a l'Argentina només una.

de Proa a l'estranger, a més d'altres, eren els següents: a Anglaterra, Joan Lluís Gili; a l'Argentina, Josep Escolà; a Mèxic, Ramon Fabregat i Miquel Ferrer; i a l'Uruguai, Guillem Mulet.

La delicada malaltia de la muller de Queralt provocarà que a inicis de 1954 ambdós abandonin el pis de la plaça Cassanyes i es traslladin a una torreta situada als afores de la ciutat. El 21 de setembre de 1955 Puig i Ferreter escriu a Lluís Capdevila sobre Queralt en aquests termes: «Ja sabeu que ara treballa per guanyar-se la vida? Proa no li dóna per a viure. Tots els seus esforços i els meus no han pogut fer que Proa sigui un negoci, ni un negociat, els catalans no ens segueixen, els nostres llibres cauen en el buit».⁸⁶ Capdevila, en un article a *Pont Blau* sobre *El pelegrí apassionat* el juny d'aquest any, ja s'havia fet ressò de l'escàs èxit de venda de les obres publicades a Proa i, per aquesta raó, efectuava una renovada crida als exiliats catalans a França a adquirir-les:

«I bé: quan a l'exili i amb esforços i sacrificis que hauríem d'agrair emocionadament, reneixen les Edicions Proa, l'esforç i el sacrifici passen gairebé desapercebuts.

»Quants catalans som a França? Quants milers de catalans som a França? I quants són els que tenen a casa –a la sala d'espera que és la llar de l'exili– llibres de Proa? (Esmento aquesta editorial perquè a França no n'hi ha cap més –l'activitat de les creades en terres d'Amèrica la conec molt imperfectament–, perquè és l'única que ha tingut empenta per a reemprendre ací a l'exili una obra altament patriòtica, l'única que ha tingut fet en el patriotisme intel·ligent i sensible dels catalans.)

»Totes aquestes coses, és dolorós i vergonyós haver-les de dir. Cal dir-les, però, plaguin o no plaguin. Cal dir-les precisament per patriotisme».⁸⁷

Queralt, a fi d'obtenir ingressos per tirar endavant l'edició dels títols programats, endegarà una empresa de distribució de llibres (el catàleg incloïa obres com *El llibre del cor* de Manuel Serra i Moret) i de revistes (entre elles *Pont Blau* i *Estudis Romànics*) que tenia com a destinataris els exiliats de l'estat francès. Un mateix objectiu que fa que, el 1958 arribi, fins i tot, a publicar l'obra pietosa de l'Abbé J. Blazy *La bienheureuse Bernardette Subirós*, amb el segell de “Queralt éditeur”. Els problemes econòmics, però, no es resoldran i, a partir del gener de 1959 (amb seixanta-tres anys!), Queralt es veurà obligat a acceptar el càrrec de professor de castellà al col·legi Madame de Sévigné de Perpinyà gràcies a l'“Office des Universités et Écoles Françaises”; una tasca no gaire remunerada que va exercir fins a la seva mort.

El 1963 comencen a difondre's les primeres notícies sobre el retorn de l'editorial a Barcelona. Domènec Guansé, dipositari de Proa a Xile, de tornada a Barcelona, escriu a Queralt el 16 de desembre d'aquest any comentant-li que li han arribat noves del traspàs. A més, a la carta es plany de no haver realitzat un inventari dels llibres

86. La citació procedeix de J. ARÉVALO I CORTÉS, *Estudi i edició d'una tria de l'epistolari conservat als arxius familiars de Lluís Capdevila*, p. 103.

87. L. CAPDEVILA, «Les hores fecundes del nostre exili», *Pont Blau*, núm. 32, juny de 1955, p. 205.

de Proa que ha deixat en aquell país “perquè, en realitat, no sóc prou ordenat per fer aquestes feines com cal”; i afegeix: “la venda de llibres catalans a Xile es va fer gairebé impossible darrerament a causa de la diferència de canvis”.⁸⁸ L’editor, a la lletra de contesta del 25 de desembre, precisa la informació: «la sola cosa que hi ha, per ara, d’efectiva és que el senyor Joan B. Cendrós, de les Edicions Aymà SA, ha obtingut no fa molt el permís d’importació dels sis títols que he editat ací a l’exili, format petit; és a dir, el clàssic de la “Biblioteca A Tot Vent”». I aprofita l’ocasió per a comentar-li nous projectes:

«Justament ara estic també acabant la fabricació del número 99 de la Biblioteca, que és *Homes i ratolins* de Steinbeck, en la traducció de Manuel de Pedrolo, i, seguidament, dintre d’uns mesos, *L’étranger* de Camus, que commemorarà el número 100 de l’“A Tot Vent”, en la traducció que n’està fent Joan Garrabou. Aquests dos premis Nobel, comptem amb l’amic senyor Cendrós vendre’ls també a Catalunya».⁸⁹

Malgrat l’afirmació que efectua a la carta, «mentre jo visqui les Edicions Proa radicaran i viuran amb mi a Perpinyà», i que les primeres proposicions de Cendrós no li semblin acceptables, el cert és que els volums 101, 102 i 103 de la col·lecció “A Tot Vent” es confeccionaran a Barcelona i apareixeran amb motiu de la diada de Sant Jordi de 1964 amb el segell de Proa però sota el patrocini de l’editorial Aymà. Es tracta d’*Els infants terribles* de Jean Cocteau, traduït per Ramon Xuriguera; *Jim i la sort* de Kingsley Amis, per Rafael Tasis; i *Els indiferents* d’Alberto Moravia, en la versió de Miquel Llor. Cal tenir present que el primer i el tercer dels títols són reedicions de les traduccions efectuades a la dècada dels trenta. En una carta adreçada a Bernabé Clarasó, datada justament el dia de Sant Jordi, Queralt explica els motius de la seva actitud respecte a aquests llibres de Proa editats per Cendrós:

«F. m’havia fet comprendre que ens calia transigir un xic i que, tal vegada, potser tenien raó els altres a propiciar una renovació en la presentació dels volums, més adequada als gustos moderns. Ara, els nous volums a casa i havent-los fet veure als bons amics d’ací, també aquests m’aconsolen i són del parer de que estan molt i molt bé i que calia adaptar-los als gustos moderns. Tenen raó? El temps ho dirà. La veritat és que ara ja estic més conformat i penso que veritablement ja és una gran cosa per a Proa que l’amic Cendrós hagi fet possible una tal represa a Catalunya. I, tot ben pesat, convinc que el que compta (i això fou el que em decidí, a prec dels amics, a cedir) és el que els lectors catalans puguin tenir tanta riquesa literària en la nostra llengua».⁹⁰

Queralt serà objecte d’elogis per haver permès que els nous volums apareguin a Barcelona. Un d’aquests provindrà de Ramon Xuriguera que, en una lletra que li

88. IFCT-UP. I a la carta del 20 de gener de 1964 (IFCT-UP) Guansé indica: «Els compatriotes de Xile estan avui gairebé fora de combat. L’ensorrada de la moneda limita molt les seves possibilitats. Darrerament, de *El pelegrí apassionat* en quedaven dos compradors, i encara perquè jo els venia a sota-preu. Al canvi actual, l’obra allí al meu entendre és invendible».

89. IFCT-UP.

90. IFCT-UP.

adreça el 30 d'abril de 1964, a propòsit de la reedició d'*Els infants terribles*, valora positivament la tasca que efectua Cendrós ja que segueix fidelment la línia editorial que havia regit les èpoques anteriors de les Edicions Proa a Badalona i a Perpinyà:

«No he pogut estar-me de pensar en vós i en tot el que representa per a la vostra vida el nom d'Edicions Proa. He recordat també les meves primeres il·lusions d'autor tan lligades a la vostra Editorial. Avui, en saber-la en unes altres mans, constato que els llibres guarden l'emoció sinó la forma exacta dels llibres que vós publicàveu. Observo també que segueixen la numeració que vós vàreu iniciar. Aquesta fidelitat és una justícia feta al vostre esforç i a la vostra abnegació amb les quals heu dotat Catalunya d'una col·lecció de volums que honoren les nostres lletres. És de desitjar que els actuals animadors segueixin conservant el vostre esperit. Suposo que per a vós, això serà una manera de reviure en l'aparició dels volums següents».⁹¹

Esgotades les possibilitats de mantenir Proa a França s'acceleraran les gestions per retornar-la a Catalunya i incorporar-la a l'editorial Aymà, sota la direcció de Joan Oliver i amb uns mitjans tècnics i humans adaptats als nous temps. Un transacció que no va ser fàcil, com es desprèn de la lectura de l'epistolari d'aquests anys, perquè a Queralt li era dolorós trencar els lligams que l'unien a l'empresa que havia creat. De tota manera l'editor, en una nota adreçada als subscriptors de Proa el 1964, puntualitza que, malgrat l'aparició dels volums esmentats a Barcelona, «no per això s'ha interromput el programa d'edició a Perpinyà». I assenyala com a novetats *Homes i ratolins*, *L'estrany* d'Albert Camus (ara en la traducció de Joan Fuster en lloc de la prevista de Joan Garrabou) i *Pel camí dels desgreuges*, l'onzena novel·la del cicle *El pelegrí apassionat*.

Des d'aquest moment, Queralt centrarà tots els esforços a enllestir *Homes i ratolins*—que es distribuirà a finals de 1964 conjuntament amb l'assaig d'Alexandre Galí, *Una hipotètica revolta d'uns mestres hipotètics*, que es publicarà dins la col·lecció “El Camí”—;⁹² *L'ascensió*, la darrera novel·la d'*El pelegrí apassionat* (que no arribarà a veure la llum fins el 1977 a Barcelona)⁹³ i, sobretot, a preparar l'edició de *L'estrany*, que havia de commemorar el centenari d'“A Tot Vent” i que seria l'últim text en què treballaria. Joan Fuster, el traductor al català, li fa arribar, el 16 de desembre de 1964, una breu nota acompanyada de les seves publicacions per redactar la solapa. Queralt, però, només arribarà a preparar les proves d'impremta del capítol inicial. I el volum s'acabarà editant a Barcelona el 1967. En una carta a Lluís Capdevila, el 27 de juny de 1965, Queralt passa balanç, amb amargor, de la situació actual; ahora insisteix en els dos projectes que han de culminar la seva obra editorial:

91. IFCT-UP.

92. Cal tenir present que la col·lecció “El Camí” ja havia publicat durant la dècada dels trenta diversos estudis econòmics i socials sota la direcció d'Andreu Nin.

93. A la nota preliminar del volum s'indica que la censura va ser el motiu pel qual no va aparèixer fins aquesta data. Una raó que explica perquè els llibres de Proa publicats a Perpinyà, malgrat els intents de Cendrós, no van poder distribuir-se amb normalitat a l'interior de Catalunya.

«Limitadíssim per obra i gràcia dels “Con-Nacionals” que tranquil·lament s’han desentès del meu esforç... I em refereixo, naturalment, als milers d’exiliats, perquè dels de casa nostra ja sé jo que no hi podia comptar durant dotze o tretze anys que m’he passat publicant llibres que quasi bé ningú ha comprat.

»En conseqüència, vell, ara malalt i fotut (perquè la meua operació ha estat cosa molt seriosa i tindrè de seguir enèrgics tractaments tal vegada durant un any o dos abans de saber si “de esta me escapo y no muero”), comprendràs que hagi llançat l’esponja i que si la salut (poca o una xica més) m’ho permet penso tan sols acabar de donar *El pelegrí apassionat*, del qual em manca el darrer volum tan sols, i arribar al número 100 de l’“A Tot Vent” que serà *L’estrany* de Camus, que ja tinc a punt de compaginar. Quan el podré donar? No ho sé ben bé. Tot és qüestió de “finances”: quan m’arribin les misses... (Hi ha qui prospecta). Però pensa que costa molt de trobar bones voluntats que em permetin de fer el meu cant del cigne... I vet ací, “mon cher”! És així i no altrament. Tanmateix fa molt temps que jo ja em tenia dit i redit que la cosa tindria d’acabar d’aquesta manera».⁹⁴

Josep Queralt morirà a Perpinyà el 8 de novembre de 1965, a causa d’una malaltia que el va obligar a passar els darrers tres mesos de vida a l’hospital.⁹⁵ Tres anys abans, Ramon Xuriguera, en el programa radiofònic que dirigia i presentava, «París. Fogar de cultura», del 25 de març de 1962, havia jutjat la trajectòria editorial desenvolupada per Queralt a l’exili en termes encomiàstics: «És digna d’èsser subratllada la fidelitat de les Edicions Proa, la qual, en lloc de l’emblema “A Tot Vent” podria canviar-lo per aquest altre: “Contra tot vent”. Car no deixa d’èsser àrdua la tasca de publicar llibres en català, fora de la terra, quan tot sembla oposar-s’hi. Servir una cultura, però, quan es fa honestament, no solament vol dir consagrar-s’hi a l’hora dels avantatges sinó també a l’hora del sacrifici».

94. IFCT-UP.

95. Amb motiu de la seva mort apareixeran dos articles encomiàstics, [S/s], «Les obsèques de M. Joseph Queralt, fondateur des “Edicions Proa” de Barcelone», *L’Indépendant*, 14-XI-1965 i J. VILLALON, «Memòria de Josep Queralt», *Som*, núm. 2, 1966, p. 23. Domènec Guansé escriurà la semblança biogràfica «Josep Queralt i Clapès» dins *500 anys del primer llibre imprès en català*, Fundació Carulla-Font, Nadal de 1972, p. 102-103.